

ПРЕДРАГ КОМАТИНА
(Византолошки институт САНУ, Београд)

СРБИЈА И ДУКЉА У ДЕЛУ ЈОВАНА СКИЛИЦЕ*

Полазећи од чињенице да Јован Скилица у својој *Крајњој историји* доследно разликује *Србију* и *Трибалију*, изнет је закључак да *Србија* и *Трибалија* у делу Јована Скилице представљају два јасно дефинисана засебна термина, при чему се под *Трибалијом* подразумева Дукља, а под *Србијом* — Србија (тзв. Рашка и Босна). Из тога следи други закључак — да је Стефан Војислав своје устанке против царске власти 1034–1036. и 1039–1040. г. подигао не у Дукљи, него у Србији. На то се надовезује став о постојању непосредне царске власти у Србији у периоду после 1018. г., што би био аргумент у прилог тези о томе да се *тема Србија* налазила управо на простору Србије.

Кључне речи: тема Србија, Дукља, Трибалија, Стефан Војислав, Константин Диоген, Теофил Еротик, Јован Скилица.

Recalling the fact that John Scylitzes in his *Short History* strictly distinguishes *Serbia* from *Tribalia*, the conclusion is made that *Serbia* and *Tribalia* in the work of John Scylitzes represent two clearly defined separate terms, with *Tribalia* meaning Dioclea and *Serbia* meaning Serbia (so-called Rascia and Bosnia). From that conclusion another one is derived — that Stephen Vojislav led his uprising against imperial authority in 1034–1036 and 1039–1040 not in Dioclea but in Serbia. That conclusion is followed by the assumption of existence of a direct imperial rule in Serbia in the years following 1018, which would be an argument in proving the thesis that the *theme of Serbia* was located exactly in the area of Serbia.

Key words: the theme of Serbia, Dioclea, Tribalia, Stephen Vojislav, Constantine Diogenes, Theophilus Eroticus, John Scylitzes.

Устанак који је 1039/1040. г. против византијске царске власти подигао Стефан Војислав представља један од најзначајнијих догађаја ране српске

* Чланак садржи део резултата насталих на пројекту бр. 177032 — *Традиција, иновација и идентитет у византијском свету* — који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

историје. У њему је извојевана самоуправа која ће наредних век и по бити дограђивана, да би у време првих Немањића прерасла у пуну државну независност. Обично се узима да је овај устанак избио у Дукљи, да је захватио приморске српске земље и да су оне све време остале његово средиште, па следствено томе и средиште нове српске државе, која се стога и назива *Дукљанском*.¹ За разлику од многих других догађаја ране српске историје, овај је релативно добро покривен историјским изворима, будући да о њему говоре Јован Скилица и Кекавмен.² Међутим, из њиховог излагања не намеће се непосредан закључак да је Стефан Војислав устанак подигао управо у Дукљи.

На овакву помисао навела ме је најпре чињеница да Јован Скилица, основни извор за тај период, говорећи о српским пословима, најчешће прави разлику између *Срба* и *Трибала*, *Србије* и *Трибалије*. Ова појава објашњава се књижевним амбицијама самог Скилице, који, попут других византијских историописаца свог и познијег времена, тежи за архаизирањем и класицизирањем имена варварских народа, па стога Србе често назива по имену античког народа Трибала.³ Тачно је да Скилица народ којим влада Стефан Војислав и његов син Михаило, назива час Србима, час Трибалима, али мислим да иза тога стоји неки други разлог, а не проста жеља за архаизирањем актуел-

¹ Г. *Осџрогорски*, Историја Византије, Београд 1959, 309 (даље: *Осџрогорски*, Историја); Историја српског народа I, Београд 1981, 182–186 (С. *Тирковић*; у даљем тексту: ИСН I).

² Податке у вези са поменутиим устанком, као и неким другим догађајима с краја X и из прве половине XI века пружа и тзв. *Лейтойис йоиа Дукљанина* (старије стандардно издање: *Летопис* попа Дукљанина, изд. Ф. *Шишић*, Београд 1928 (даље: *Летопис*); најновије издање: *Gesta regum Sclavorum I–II*, прир. Д. *Кунчер*, Т. *Живковић*, Београд 2009 (даље: *Живковић*, *Gesta regum Sclavorum*)). Већ више од века тај контроверзни спис привлачи пажњу истраживача, који су износили различите оцене о његовој изворној вредности и пореклу. Најприхватљивије је деловало мишљење да се ради о аутентичном историјском извору, насталом у Дукљи пред крај XII века, уп. *Живковић*, *Gesta regum Sclavorum II*, 25–27, и нап. 3, за преглед богате литературе у којој је заступан тај став. Последњих година такво мишљење је подвргнуто критици. *Живковић*, *Gesta regum Sclavorum II*, 339–378, у коментару уз издање списка које је приредио заједно са Д. *Кунчер*, износи смелу тезу како је спис састављен у два наврата, најпре у Сплиту између 1295. и 1298, и затим у Бару између 1299. и 1301. г., и да га је саставио извесни Рудгер, цистерцитски монах пореклом из Чешке, који је, тобоже, између 1299. и 1301. био и барски архиепископ, и то по налогу тадашњег хрватско-далматинског бана Павла Шубића (1273–1312). Отприлике у исто време, међутим, *S. Vujan*, *La Chronique du prêtre de Dioclée. Un faux document historique*, *Revue des études byzantines* 66 (2008) 5–38 (поновљено у скраћеној верзији и преводу на хрватски: *S. Vujan*, *Orbinijevo izdanje „Ljetopisa popa Dukljanina“: povijesni falsifikat*, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 43 (2011) 65–80), изнела је мишљење да је тај спис заправо фалсификат који је сачинио Мавро Орбини, у оквиру своје књиге *Краљевство Словена*, објављене на италијанском у Пезару 1601. г., а коначан облик му дао Иван Лучић, припремајући тобожње прво издање списка на латинском 1666. г. Ауторка, која је и сама у почетку заступала гледиште да се ради о спису из XII века, чему је посветила и своју докторску дисертацију, *S. Vujan*, *La Chronique du prêtre de Dioclée*, Paris 2000 (докторска дисертација у рукопису), ово ново мишљење засновала је на прилично убедљивој аргументацији, којој би се сада, када су размишљања научника умерена у том правцу, у прилог могли придодати и нови аргументи. Остављајући полемику о природи, пореклу и изворној вредности *Лейтойиса йоиа Дукљанина* по страни, у овом раду ћу се бавити искључиво подацима византијских извора о Србији и Дукљи у првој половини XI века, јер и сам наслов рада на то упућује.

³ Византијски извори за историју народа Југославије III, прир. Г. *Осџрогорски*, Ф. *Баришић*, Београд 1966, 159, н. 255 (*Ј. Ферлуга*; у даљем тексту: ВИИИИ III).

вези са деловањем Стефана Војислава. Како је овде сасвим јасно да Скилица понавља већ речено, јер и сам тако каже на почетку цитираног одломка (ὄσπερ ἔμπροσθεν ἐρήθη — *као што је најпре речено*), само што овај пут исказ мало проширује, могло би се претпоставити да неки од података које на овом месту даје, а којих нема у првом опису, такође припадају времену на које се односи први опис, тј. времену пре експедиције Георгија Провате, 1040. г. Мислим на податак о томе како је Војислав запосео *илирске горе* и развио акцију према Трибалима, Србима и *суседним и Ромејима ѱоѱчињеним народима*. Смисао ове реченице обично је схватан тако као да је Војислав најпре запосео *илирске горе*, а затим је нападао и пљачкао Трибале и Србе и *суседне и Ромејима ѱоѱчињене народе*.¹⁰ Међутим, у првом опису Скилица је већ навео како је Војислав по бекству из Цариграда најпре заузео *земљу Срба* (τὸν τόπον τῶν Σέρβων) и одатле отерао царског чиновника Теофила Еротика. Овај царски чиновник сигурно није резидирао у *илирским горама*, него у *земљи Срба*. Други Скиличин опис почетка Војислављеве делатности може да се схвати и тако као да је Војислав најпре успоставио власт над *илирским горама*, Трибалима и Србима, а затим нападао и пљачкао *суседне Ромејима ѱоѱчињене народе*. Комбиновањем података из првог и другог описа, догађаји би се дали реконструисати овако: Стефан Војислав је побегао из Цариграда, дошао у *земљу Срба*, запосео је и из ње истерао царског намесника Теофила Еротика, загосподарио *илирским горама*, Трибалима, и *илирским обалама*, где је запленио царско злато.¹¹ Пошто није хтео да га врати када је цар то од њега писмом затражио, уследила је казнена експедиција под вођством Георгија Провате, 1040. г., која се неславно завршила.¹² Након тога је Стефан Војислав проширио подручје своје власти и нападао и пљачкао *суседне и Ромејима ѱоѱчињене народе*, због чега је нови цар Константин IX Мономах (1042–1055) послао на Војислава другу казнену експедицију, предвођену драчком *архонѱом* Михаилом, у јесен 1042. г., такође безуспешну.¹³

Јасно је да је за правилно разумевање наведеног следа догађаја, а тиме и целокупне слике српске историје тог доба, неопходно утврдити значење неколицине појмова које Скилица користи: *земља Срба*, *Трибали* и *суседни и Ромејима ѱоѱчињени народе*.

Када су у питању *Трибали* и *Трибалија*, сам Скилица може бити од велике користи за разумевање значења овог појма у његовом тексту. Скилица, наиме, описује како је цар Константин Мономах, пошто више није могао да допусти да Стефан Војислав *напада и пљачка суседне и Ромејима ѱоѱчињене народе*, организовао другу казнену експедицију против Војислава, у јесен 1042. г., и вођство над њом поверио драчком *архонѱу* Михаилу, *ѱаѱрикују*, *сину логоѱѱа Анаѱѱасија*. Цар је овоме *ѱисмено зајоведио да ѱрикуѱи себи*

¹⁰ Уп. превод у ВИИНЈ III, 159 (*Ј. Ферлуга*).

¹¹ Scyl., 408.70–75; 424.62–64.

¹² Scyl., 409.80–86.

¹³ Scyl., 424.58–425.97.

подређену драчку војску, као и војске оближњих и њему подложних тема, и да заједно са ипостраїезима оде у **Трибале** (εἰς Τριβαλλοῦς) и зарати про-тив Стефана....¹⁴ ...Пошито је иркуио, као што му је било наређено, силу, како се ирича, од око шездесећ хиљада, уђе у **Трибале** (εἰς Τριβαλλοῦς), пролазећи иушевима сирмим и кршним и врлейним и шесним, иако да нису мо-гла да иду два коњаника ујоредо, од **Срба** намерно иушени да уђу, док се овај (Михаило), није бринуо о повраїку ниши да обезбеди достојну сиражу у шеснацима. Овај, ушавши, иустоио је и палио поља, а **Срби** су пак заузели шеснаце и сирмине на иуш и чекали на повраїак.¹⁵

Овде се примећује, дакле, облик εἰς Τριβαλλοῦς,¹⁶ именица *Трибали* у акузативу множине, уз предлог εἰς (у), и уз глаголе кретања (ἀπέρχομαι, εἴσειμι), што би у буквалном преводу гласило у *Трибале*. То наводи на поми-сао да је овде облик *Трибали* употребљен у функцији не етнонима, него топо-нима. Употреба етнонима у функцији топонима на сличан начин, иначе, била је позната у грчким текстовима.¹⁷ Сматрам стога, да ова места треба схватити тако као да је царска војска кренула, а затим и ушла у *земљу Трибала*,¹⁸ те да стога овај појам има своје јасне географске одреднице, тј. да *Трибали*, у сми-слу *земља Трибала*, представљају једну одређену географску целину.

Где се та географска целина налазила? Одговор на то питање није те-жак, када се зна повест Михаиловог похода. Неоспорно је, наиме, да је позор-ница тог похода и великог сукоба српских и царских снага била у Дукљи. О

¹⁴ Scyl., 424.66–71.

¹⁵ Scyl., 424.74–82.

¹⁶ У новом издању Скилице (СФНВ 5), на другом од ова два места стоји облик једнине, εἰς Τριβαλλόν, како се заиста и налази у већем броју рукописа, Scyl., 424.75, варијанте D, AΕVMN, C, који нису старији од XIV века. Међутим, рукопис означен са В, Ambrosianus C 279, садржи управо облик εἰς Τριβαλλοῦς, Scyl., 424.75, var. В. Рукопис означен са U, добропознати Vindob. hist. graec. 74, такође из XIV века, али преписан са оригинала који садржи допуне Ми-хаила Деволског из 1118. г., има, међутим, облик εἰς Τριβαλλοῖς. Како предлог εἰς не може да стоји испред именице у дативу, него само испред именице у акузативу, сматрам да је и у ориги-налном тексту Михаила Деволског стајао облик εἰς Τριβαλλοῦς. Како је вредност и значај Ми-хаилових допуна одавно утврђена, уп. ВИИНЈ III, 53, а и стога што је рукопис у који је он унео своје допуне временски веома близак Скиличином аутографу, сматрам да се овом облику треба поклонити поверење. У старом, бонском издању Скилице, које је приредио Имануел Бекер, са-мо је тај облик присутан, на оба поменута места у тексту, cf. Georgii Cedreni Historiarum Com-pendium II, ed. I. Bekker, Bonnæ 1839 (Corpus Scriptorum Historiæ Byzantinae), 543.20, 544.2–3 (даље: Scyl.-Cedr.).

¹⁷ Коришћење етнонима у служби топонима, које је карактеристика древног словенског и германског, као уосталом и модерног немачког језика (Bayern, Sachsen, Böhmen, Mähren, Schwaben, Franken, Ungarn, etc.), познато је такође и у грчком и латинском, уп. *К. Лиречек*, Историја Срба II, Београд 1952, 1; *А. Соловјев*, Појам државе у средњовековној Србији, Годи-шњица Николе Чупића 42 (1933) 65. Дакле, могуће је да се и овде облици *Трибали* и *Срби* кори-сте у значењу *земља Трибала* и *земља Срба*.

¹⁸ Тако је једно од ова два места и схваћено у ВИИНЈ III, 160 (*Ј. Ферлуга*), док је оно пр-во, εἰς Τριβαλλοῦς ἀπέλθειν, преведено као *да...крене на Трибале*. Сматрам да би и то место требало преводити са *да...оде у Трибале*, тј. у *земљу Трибала*, и тамо зарати са Стефаном Воји-славом. У латинском преводу уз бонско издање оба места су преведена дословно — in Triballos proficiscatur, in Triballos duxit, Scyl.-Cedr., 543, 544.

томе непосредно сведочи један други византијски писац друге половине XI века — Кекавмен, када упозорава потенцијалне војсковође на опасности које их вребају у непријатељској земљи коју не познају: *Тако учини Травуњанин Србин катџијану драчком Михаилу, логоџијетовом сину, у Дукљу (εις Διοκλείαν) и уништи његову војску, која је бројала преко четрдесет хиљада*. Драчки катџијан је упао у Дукљу (εις Διοκλείαν ἐκούρσευσεν), где га је потом снашло све оно што је описано и код самог Скилице.¹⁹ Пада у очи подударност у описима тог догађаја код Јована Скилице и код Кекавмена, само што је Скилица мало детаљнији. Суштина свега је то што тамо где Скилица помиње *Трибале* (εις Τριβαλλούς), Кекавмен помиње *Дукљу* (εις Διοκλείαν).

Све то наводи на закључак да је Скиличина земља *Трибала* иста она коју Кекавмен назива *Дукља*. У прилог том тврђењу може се додати и Скиличин податак о Јовану Владимиру као неком ко је владао *Трибалијом и оближњим њределима Србије*.²⁰ Ту је *Трибалија* наведена као главна област којом управља Владимир, а *оближњи њредели Србије* као да заузимају споредно место. Као што је познато, Владимирова делатност превасходно је везана за Дукљу,²¹ па би и на том месту Скиличина *Трибалија* била заправо Дукља.

Дакле, на основу свега изнетог може се закључити да је у делу Јована Скилице *Трибалија* исто што и *Дукља*.²² Из тога произилази питање зашто

¹⁹ ...Ὁποῖον ἐποίησεν ὁ Τριβούνιος ὁ Σέρβος τῷ κατεπάνω Δυραχίου Μιχαὴλ τῷ τοῦ λογοθέτου υἱῷ εἰς Διοκλείαν καὶ ἀλώεσε τὸν λαὸν αὐτοῦ ἐπέκεινα τεσσαράκοντα χιλιάδων ὄντα. Εἰσελθὼν γὰρ ὁ δηλωθεὶς κατεπάνω εἰς Διοκλείαν ἐκούρσευσεν..., Кекавмен, *Советы и рассказы*. Поучение византийского полководца XI века (Кекавмен), изд. Г. Г. *Лийаврин*, Санкт-Петербург 2003, 184.10–14 (даље: Кекавмен).

²⁰ Scyl., 353.64–66.

²¹ Веза Јована Владимира и Дукље не зависи само од података његовог *жипијија* сачуваног у спорном *Лейџојису њоја Дукљанина*, *Летопис*, § 36, 331–342. Постоји јака локална традиција о Јовану Владимиру као светитељу сачувана управо у приморским пределима Бара и Улциња, која се већ пре средине XIV века проширила и на Албанију, о чему уп. С. *Новаковић*, Први основи словенске књижевности међу балканским Словенима. Легенда о Владимиру и Косари, Београд 1893, 218–237; К. *Јиречек*, *Историја Срба I*, Београд 1952, 119 (даље: *Јиречек*, *Историја I*). Из те традиције је, по свој прилици, и извесни Козма, Грк са Кипра у служби охридског архиепископа Германа (1688–1691), црпео податке приликом састављања једног сасвим легендарног и у односу на оно сачувано у *Лейџојису њоја Дукљанина* прилично различитог житија Св. Јована Владимира на грчком језику, које је објавио Јован Папа из Елбасана, у Венецији 1690. г., *Новаковић*, Први основи, 218–220, 274–278; *Живковић*, *Gesta regum Sclavorum II*, 263. За тзв. *Жипијије* Св. Јована Владимира, сачувано као 36. поглавље *Лейџојиса њоја Дукљанина*, углавном се сматра да је настало у XI веку, уп. *Новаковић*, Први основи, 182–217; Н. *Ингам*, Мучеништво Св. Јована Владимира Дукљанина, *Летопис Матице српске* 4446/6 (1990) 876–896; С. *Marjanović-Dušanić*, *Patterns of Martyrial Sanctity in the Royal Ideology of Medieval Serbia. Continuity nad Change*, *Balkanica* 37 (2006) 70–75; *Исија*, Свети краљ. Култ Стефана Дечанског, Београд 2007, 93–96; *Живковић*, *Gesta regum Sclavorum II*, 262–271. Чињеница је да таквом спису нема трага у средњовековним српским изворима, било словенским, било латинским. Међутим, име Владимира налази се у попису бугарских владара у *Синодику цара Борила* из 1211. г., и то после Самуила и Гаврила Радомира, а пре Јована Владислава и његове жене Марије, Борилев синодик. Издание и превод, прир. И. *Божиллов*, А. *Тоџићманова*, И. *Биларски*, *София* 2010, 150.1–5, што сведочи да је у то време постојала усмена на српског кнеза с почетка XI века.

²² Такав закључак изнела је и Е. *Malamut*, *Concepts et réalités : recherches sur les termes désignant les Serbes et les pays serbes dans les sources byzantines Xe–XIIe siècles*, Εὐψυχία, Мелан-

Скилица користи баш тај термин? Први пут, колико се зна, појам *Трибал* као ознака за неки Царству суседни народ у средњем веку употребљен је у *Житију Св. Германа Козинијског*, свеца који је, према Теофилакту Охридском, живео у Бугарској у време Михаила Бориса, у другој половини IX века.²³ У том тексту помињу се извесни Неофит и Никола, као цареви посланици *Трибалу* (πρὸς τὸν Τριβαλὸν).²⁴ И. Дујчев је био први који је искористио овај податак и изнео мишљење да су поменути Неофит и Никола били посланици цара Василија I (867–886), послати да покрсте Србију, о чему пише Константин Порфирогенит.²⁵ Он, дакле, сматра да је овде поменути *Трибал* (у једнини) био тадашњи владар Срба. Са друге стране, Е. Малами изнела је претпоставку да је текст *Житија* редигован крајем XII века и да је том приликом у њега унет појам *Трибал* за владара Србије, појам који се, како она сматра, није користио у IX и X веку, заправо, није се користио пре Јована Скилице у византијским изворима као ознака за Србију.²⁶

Овде бих, међутим, указао на један други податак, одавно познат, али који никада није сагледан у контексту проблема који се овде истражује. Наиме, у петом поглављу друге књиге *Чуда Св. Димитрија Солунског*, у рукопису *Parisinus graecus 1517*, који потиче из XII века,²⁷ и који једини садржи сва поглавља обе збирке поменутог хагиографског списка,²⁸ тако да је и једини у коме се налази поменуто поглавље II, 5, постоји податак који описује како су Авари и Словени почетком VII века опустошили *скоро чииав Илирик, односно његове љровинције, ѿј. обе Паноније, ѿакође обе Дакије, Дарданију, Мезију, Тривалис, Родоју* (λέγω δὴ Παννονίας δύο, Δακίας ὡσαύτως δύο, Δαρδανίας, Μυσίας, **Τριβάλεως**, Ῥοδώπης) *и све љровинције, ѿа још и Тракију и ѿодручје уз византијски дуги зид...*²⁹ Пада у очи употреба облика **Τριβάλεως**, што је генитив од именице **Τρίβαλις**. Јасно је сасвим да се под овим називом

ges offerts à Hélène Ahrweiler II, Byzantina Sorbonensia 16, Paris 1998, 442 (даље: *Malamut*, Concepts et réalités), али га није поткрепила довољном аргументацијом.

²³ Theophylacti Bulgariae archiepiscopi Historia martyrii XV martyrurum, Patrologia Graeca 126, 201 C; *I. Dujčev*, Une ambassade byzantine auprès les Serbes au IXe siècle, Zbornik radova Vizantološkog instituta 7 (1961) 58–59 (даље: *Dujčev*, Ambassade).

²⁴ ...Οἱ δὲ ἦσαν δύο τινὲς ἐν τέλει, ὧν τῷ μὲν Νεόφυτος, θατέρῳ δὲ Νικόλαος ὄνομα, ἐκ τῆς Κωνσταντινου παρὰ τοῦ τηλικαῦτα τῶν Ῥωμαίων κρατοῦντος πρεσβεῖς πρὸς τὸν Τριβαλὸν ἀποσταλέντες..., Vita S. Germani hegumeni, edd. G. Henschenius, D. Papebroch, Acta Sanctorum Mai III, Antwerpiae 1680, 11* C (даље: AASS).

²⁵ Chronographiae quae Theophanis Continuati nomine fertur Liber quo Vita Basilii imperatoris amplectitur, ed. I. Ševčenko, Berolini 2011 (CFHB 42), 54.15–24; *Dujčev*, Ambassade, 54–55, 59–60.

²⁶ *Malamut*, Concepts et réalités, 444.

²⁷ *Ф. Барушић*, Чуда Димитрија Солунског као историски извори, Београд 1953, 30 (даље: *Барушић*, Чуда); *P. Lemerle*, Les plus anciens recueils des Miracles de Saint Démétrius I — Le texte, Paris 1979, 15–19 (даље: *Lemerle*, Miracles I).

²⁸ Друга књига *Чуда Св. Димитрија Солунског* састављена је крајем VII века, *Барушић*, Чуда, 144; *P. Lemerle*, La composition et la chronologie des deux premiers livres des Miracula S. Demetrii, Byzantinische Zeitschrift 46 (1953) 360.

²⁹ Miracula S. Demetrii Martyris, II, 5, ed. C. Byeus, AASS Octobris IV, Bruxellis 1780, 179 (= Miracula Sancti Demetrii, II, 5, PG 116, 1361 B); *Барушић*, Чуда, 126.

крије позноримска провинција *Praevalis*, грчки Πρέβαλις.³⁰ Облик Τρίβαλις уместо облика Πρέβαλις употребљен је овде свакако као последица грешке преписивача овог текста у XII веку, али поставља се питање да ли је то била само омашка или је иза тога ипак стајала одређена идеја. Осим сличности изговора, *Превалис* и *Тривалис* не повезује ништа. Међутим, за ученог Грка латински назив *Praevalis* нема никакво значење, осим што звучи слично као име из класичних грчких текстова познатог народа *Трибала* (Τριβαλλοί). Када се погледа како су се звале остале позноримске провинције централног Илирика, које се такође помињу, напоредо са *Превалисом*, у наведеном одломку, види се да њихова имена сва асоцирају на античке народе, познате из класичних грчких текстова, а чији називи почињу поново да се употребљавају код учених византијских писаца XI и XII века у маниру архаизирања назива актуелних географских и етничких појмова: *Панонци* (*Пеонци*), *Дачани*, *Дарданци*, *Мизи*... Да ли се непознатом преписивачу из XII века, због сличности изговора учинило да је провинција *Превалис* добила име по античким *Трибалима*, као што је нпр. *Мизија* по *Мизима* и тсл., па је стога закључио да је облик *Тривалис* правилнији и њиме заменио првобитно *Превалис*, остаје само просто нагађање. Чињеница је, међутим, да се позноримска провинција *Praevalis* налазила на простору који ће у раном средњем веку обухватати између осталог, али и углавном, управо територију познату као *Дукља*. Чињеница је и то да у приближно исто време, крајем XI и почетком XII века, исти назив за исти простор (у облику *Трибали*, *Трибалија*) користи и Јован Скилица. Да ли је и код Скилице тај назив замена за антички *Превалис*? Скилица је, свакако, могао знати где се налазила стара провинција *Превалис*,³¹ и да је тај простор

³⁰ Већ је боландиста К. Бје, који је давне 1780. г. приредио editio princeps поменутих *Чуда Светог Димитрија*, у коментару уз своје издање указао да је облик Τριβάλεωϝ у рукопису *Parisinus graecus 1517* написан грешком, *насталом очигледно због немара преписивача*, и да тај облик *треба да буде замењен обликом Πραιβάλεωϝ или пре обликом Πρεβάλεωϝ*, пошто је *Превалис* из других извора *познатиа као једна од провинција Илирика, а не Тривалис (Trebalis)*, AASS Oct. IV, 185. Међутим, *Th. Tafel*, De Thessalonica eiusque agro dissertatio geographica, Beroolini 1839, XCVI–XCVII, p. 75, узима ову примедбу здраво за готово и без увида у рукопис и упозорења на рукописни облик доноси исправљени изворни текст (...Μυσίαν, Πρέβαλιϝ, Ῥοδόπην...). Њему су следили *A. Tougard*, De l'histoire profane dans les Actes grecs des bollandistes, Paris 1874, 186, p. 110 и *H. Grégoire*, L'origine et le nom des Croates et des Serbes, Byzantion 17 (1944–1945) 108. Ипак, *Баришић*, Чуда, 126, нап. 148 и ВИИИЈ I, Београд 1955, 211–212, нап. 55 (*Ф. Баришић*), ослања се на првобитно боландистичко издање и читање текста. Међутим, највећу забуну чини то што је П. Лемерл у свом новом, критичком издању *Чуда*, Τριβάλεωϝ из рукописа једноставно заменио са Πρεβάλεωϝ, без икаквог објашњења и напомене и без указивања на облик који доноси сам рукопис, *Lemerle*, Miracles I, 228.1. Свакако, приређујући критичко издање, Лемерлов је циљ био пре свега да реконструише текст извора који је најближи тексту аутографа. Нема сумње да је у аутографу свакако стајао облик Πρεβάλεωϝ, како је указао већ и К. Бје. Међутим, оно што је од интереса за ову тему није текст аутографа, већ управо оно што одступа од њега у препису из XII века.

За провинцију *Превалис* у позној антици cf. Hierocles Synecdemus et notitiae graecae episcopatium, ed. *A. Burkhardt*, Lipsiae 1893, 656.3, облик ἐπαρχία Πρεβάλεωϝ; ...Πρέκαλιϝ ἡ χόρα..., код Прокопија, De Bello Gothico I, 15.25, Procopii Caesariensis opera omnia II. De Bellis libri V–VIII, ed. *J. Hauriy*, Lipsiae 1963, p. 82.13.

³¹ Константин VII Порфирогенит (913–959), век и по пре Скилице, у *Спису о њемама* не наводи ову провинцију у поглављу о теми Драч, где наводи суседне јој провинције Нови Епир,

обухватао и подручје којим је почетком XI века управљао Јован Владимир, као и поприште великог сукоба у коме је војска драчког стратега Михаила 1042. г. доживела катастрофу од Стефана Војислава. Нејасна свест о античком *Превалису* у духовној клими времена свесног архаизирања савремених географских појмова, при чему се *Трибали*, као и поменути *Мизи*, *Пеонци* и сл. јављају као обавезан и омиљени чинилац,³² могла је довести до интересантне појаве повезивања *Трибала* и *Превалиса* код Јована Скилице и код непознатог преписивача *Чуда Св. Димитрија Солунског*. Има стога основа претпоставити да је до модификације првобитног *Πρέβαλις* и јављања облика *Τριβαλις* у париском рукопису *Чуда Св. Димитрија Солунског* дошло у процесу преписивања у XI или XII веку, и под утицајем истих околности које су навеле Скилицу да исти појам запише у облику *Τριβαλλία* или *Τριβαλλοί*. Називајући тај простор *Трибалијом* и *земљом Трибала*, Скилица заиста намерно архаизира тај део свог текста али, рекао бих после свега напред изложеног, подлогу за тај архаизам не налази у античким Трибалима, који су живели у далеким подунавским крајевима, већ у позноантичкој провинцији *Превалис*, на чијем се већем делу налазила у његово време територија српске земље Дукље.

Шта је онда *Србија* у схватању Јована Скилице? Разликујући и раздвајајући у својим исказима *Србију* од *Трибалије*, под којом, како је показано, подразумева *Дукљу*, Јован Скилица чини само оно што чине и готово сви остали грчки, латински и словенски извори до XIII века. Сви они јасно разликују *Србију* и *Дукљу*, при чему је *Србија* увек оно континентално залеђе Дукље и суседних јој приморских области. Њен положај описао је цар Константин VII Порфирогенит (913–959), средином X века: са њом се у пределу гора (планина) граниче и Дукља и Травунија и Захумље, а код Цетине и Ливна и Хрватска, док сама Србија *јесће исјуред свих ових земаља, са севера се доииче Хрватске, а са југа Бугарске*.³³

Дарданију, Дакију, Панонију, Costantino Porfirigenito De thematibus, ed. A. Pertusi, Roma 1952, 9.1–20.

³² Први је називе *Трибали* и *Мизи* као ознаку за савремене народе употребио у својој *Хронографији* Михаило Псел, у другој половини XI века, као називе за скитске Узе и Печенеге, Michele Psello, Imperatori di Bisanzio (Cronografia) II, edd. S. Impellizzeri, U. Criscuolo, S. Ronchey, Vicenza 1984, VII, 23.1–2.

³³ ...Καὶ ἡ μὲν εἰρημένη Χρωατία, ἀλλὰ καὶ αἱ λοιπαὶ Σκλαβηναὶ διάκεινται οὕτως· ἡ δὲ Διόκλεια πλησιάζει πρὸς τὰ καστέλλια τοῦ Δυρραχίου, ἧγουν πρὸς τὸν Ἐλισσὸν καὶ πρὸς τὸν Ἐλκύνιον καὶ τὴν Ἀντίβαριν, καὶ ἔρχεται μέχρι τῶν Δεκατέρων, πρὸς τὰ ὄρεινά πλησιάζει τῇ Σερβλίᾳ. Ἐκ τούτου τῆς κάστρου τῶν Δεκατέρων ἄρχεται ἡ ἄρχοντία Τερβουνίας, καὶ παρεκτείνεται μέχρι τοῦ Ραουσιίου, πρὸς τὰ ὄρεινά αὐτῆς πλησιάζει τῇ Σερβλίᾳ. Ἐκ τούτου τῆς Ραουσιίου ἄρχεται ἡ ἄρχοντία τῶν Ζαχλούμων, καὶ παρεκτείνεται μέχρι τοῦ Ὀροντίου ποταμοῦ, καὶ πρὸς μὲν τὴν παραθαλασσίαν πλησιάζει τοῖς Παγανοῖς, πρὸς δὲ τὰ ὄρεινά εἰς ἄρκτον μὲν πλησιάζει τοῖς Χρωατοῖς, εἰς κεφαλὴν δὲ τῇ Σερβλίᾳ... Ἐκ τούτου τῆς Ζεντήνας τοῦ ποταμοῦ ἄρχεται ἡ χώρα Χρωατίας... πλησιάζει δὲ πρὸς τὴν Τζέντινα καὶ τὴν Χλέβена τῇ χώρᾳ Σερβλίας... Constantine Porphyrogenitus De administrando Imperio I, edd. Gy. Moravcsik, R. J. H. Jenkins, Washington 1967² (CFHB 1), 30.94–104, 113, 116–117 (даље: DAI I); ...Ἡ γὰρ χώρα Σερβλίας εἰς κεφαλὴν μὲν ἐστὶν πασσῶν τῶν λοιπῶν χωρῶν, πρὸς ἄρκτον δὲ πλησιάζει τῇ Χρωατία, πρὸς μεσημβρίαν δὲ τῇ Βουλγαρία... DAI I, 30.117–119.

Јасну разлику између *српске земље* и приморских области, где спада и Дукља, праве и српски извори XII и XIII века. Тако Стефан Немањић у *Житију Св. Симеона* пише како је, у време светитељевог рођења, био велики метеж у овој *сирани српске земље, и Диоклијије и Далмације и Травуније*.³⁴ Његов брат Вукан *владичествовао је*, према познатом запису на тзв. Вукановом јеванђељу монаха Симеона из око 1202. г., *својом српском земљом и зетском сираном и поморским градовима и нишевским пределима*.³⁵ Првобитна краљевска титула самог Стефана Немањића најбоље одражава ову подвојеност: *краљ све српске земље и Диоклије и Далмације и Травуније и хумске земље*.³⁶ Те подвојености били су свесни још увек и византијски кругови на почетку XIII века, па тако охридски архиепископ Димитрије Хоматин у једном писму ословљава Стефана Немањића као *великог жујана све Србије и Дукље*.³⁷

Формулација *велики жујан све Србије и Дукље* веома подсећа на формулацију *ексусијаси Дукље и Србије*, која се јавља на недавно објављеном печату Константина Бодина, унука Стефана Војислава. На том печату, за који је издавач, Жан-Клод Шене, утврдио да потиче са почетка владавине Константина Бодина и цара Алексија Комнина, док су њихови међусобни односи били добри, у периоду између 1081. и 1085. г., стоји да он припада *Консијантину, ѿрошосевасту и ексусијасиу Дукље и Србије*.³⁸ Управо ово је најбоље све-

³⁴ ...*леже быѣшоу велику метежоу въ странѣ сеи съръпскыне землѣ и Диуклитие и Далмацие и Травуније...* Стефан Првовенчани, Сабрана дела, прир. *Ј. Јухас-Георгиевска*, Т. Јовановић, Београд 1999, 18.

³⁵ ...*владычествѣшюу ѣмоу своєюу съръпскоуеъ землю и зетскоуеъ страновуеъ и поморскыми грады... и нышевскыми прѣд(ѣ)лы велеродномъ, велеславномъ велиемъ жшпанъ Влькъ...* Стари српски записи и натписи I, изд. *Ј. Симоновић*, Београд 1902, бр. 7.

³⁶ ... *велии краљ(ь), намѣстѣнъ г(осподи)нъ въсе съръ(ь)ске земл(ь)е и Диукл(ти)ние и Дальматије и Травуније и хълмске землѣ...*, у повељи Богородичином манастиру на острву Млѣту, Стефан Првовенчани, 124. У повељи за манастир Жичу: ... *по божие милости вѣнъчани прѣви краљъ въсе съръпскыне землѣ, Диуклитие и Травуније и Далмације и Захълмие...* Стефан Првовенчани, 110. Уп. и *М. Динић*, О називима средњовековне српске државе, Српске земље у средњем веку, Београд 1978, 29.

³⁷ *Τῷ πανευγενεστάτῳ μεγάλῳ ζουπάνῳ πάσης Σερβίας καὶ Διοκλείας, ἐν Κυρίῳ ἀγαπητῷ ἡμῖν τέκνῳ, κυρῷ Στεφάνῳ τῷ Νεεμάνη...*, Demetrios Chomatani *Ponemata Diaphora*, ed. *G. Prinzing*, Berlin–New York 2002 (CFHB 38), 10.2–3.

Нема потребе овде наводити све папске повеље, биле оне аутентичне или фалсификоване, упућиване Дубровачкој или Барској цркви током XI и XII века, које јасно разликују епископије градова који леже у зетском/дукљанском приморју и епископије суседних земаља Травуније, Захумља, Србије и Босне, cf. *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia I*, edd. *L. Thalloczy, C. Jireček, Em. Sufflay*, Vindobonae 1913, nn. 60, 63, 65, 68, 77, 81, 82, 83, 84, 87, 91, 94, 103–104.

³⁸ Натпис на печату гласи: [Κ(ύρι)ε βοήθει Κωνσ[ταντ]ίνῳ [(πρωτο)]σεβαστῷ καὶ ἐξουσιαστ(ῆ) Διοκλείας (καὶ) Σερβ[ίας], *J. C. Cheynet*, *La place de la Serbie dans la diplomatie byzantine à la fin du XIe siècle*, ZRVI 45 (2008) 89–97 (даље: *Cheyne*, *Place de la Serbie*). Звање *ἐξουσιαστής* налази се у дипломатском приручнику *Суса о церемонијама* (46–48. поглавље) на високом трећем месту на листи звања којима се царски двор обраћа владарима суседних и зависних народа (46. поглавље), иза својих изведених форми *ἐξουσιοκράτωρ* и *ἐξουσιάρχης*, а испред звања изведених од наслова *ἄρχων* и осталих, *De cerimoniis aulae byzantinae I*, ed. *J. J. Reiske*, Bonnae 1829 (CSHB), 679.1–19 (даље: *De cerim. I*). О томе cf. *P. Komatina*, *Traduction des titres de souverains et de chefs étrangers dans le monde byzantin au Xe siècle — la forme et l'essence*, éd. *S.*

дочанство да се чак и када је јасно да Дукља и Србија улазе у састав исте државе, њихова формална подвојеност и даље одржава. Исту подвојеност, треба подсетити, одражава и титула коју Скилица приписује Бодиновом оцу, а Војислављевом сину, Михаилу, око 1052. г. — *архиџ Трибала и Срба*.³⁹

У време блиско оном када и сам Скилица пише, почетком XII века, византијски високи функционер Манојло Стравороман саставио је похвално слово цару Алексију Комнину, у коме велича његову политику и њене резултате. У овом тексту, на који је скренуо пажњу Р. Радић, Стравороман износи како је цар успео да потчини подручја *која су држали Срби, и скијтски народ, а и Далмајџи који су се ослободили ројсџива*.⁴⁰ Р. Радић је уочио разликовање, у овом кратком одломку, два етнима, *Срби* и *Далмајџи*, и утврдио да се први етноним, *Срби*, односи на Србију којом у то време влада велики жупан Вукан, и која се обично назива *рашком државом*, док се под *Далмајџима* подразумева Дукља краља Константина Бодина.⁴¹ И ту је, дакле, присутна подвојеност српских земаља Србије и Дукље, али се такође налази и још једна потврда о доследној употреби назива *Србија* искључиво за „загорске“ српске земље. Што се тиче приморске Дукље, њени становници ни овом приликом нису названи својим правим именом, већ опет једним архаичним термином. Стравороман је, за разлику од свог савременика Скилице, који користи назив *Трибали*, употребио назив *Далмајџи*, који ће нешто касније постати нарочито омиљен Ани Комнини, као ознака како за Дукљу, тако исто и за Србију.⁴²

Треба скренути пажњу на још једну појаву. Показано је како Скилица, када описује поход драчког *архонџа* Михаила против Стефана Војислава, у јесен 1042. г., појам *Трибали* користи у значењу *Дукља* и то искључиво као географски појам. Када је то истакнуто, постаје јасно и то да он и у том одломку, у којем поред *Трибала* помиње и *Србе*, такође прави прецизну разлику

Marjanović-Dušanić, B. Flusin, Remanier, métaphraser: fonctions et techniques de la réécriture dans le monde byzantin, Belgrade 2011, 131–136. О титули *ἡρωιοσεβασῆ* и *εκσυγιασῆ* *Дукље* и *Србије* на печату Константина Бодина, уп. *П. Комајџина*, Византијска титула Константина Бодина, ЗРВИ 48 (2011) 61–72.

³⁹ ...καὶ Τριβαλλῶν καὶ Σέρβων...ἀρχηγός..., Scyl., 475.13–14; ВИНЈ III, 162 (*Ј. Ферлуга*).

⁴⁰ ...ἤδη δὲ καὶ ὅσα Σέρβοι κατεῖχον, καὶ Σκυθικὸν ἔθνος καὶ δουρικὸν Δαλμάτας τοὺς ἔχοντας ἀφελόμενον..., *P. Gautier, Le dossier d'un haut fonctionnaire d'Alexis Ier Comnène, Manuel Strabogomanos, REV 23 (1965) 190.27–191.1; Р. Радић*, Манојло Стравороман. Прилог историји византијско-јужнословенских односа крајем XI и у првим годинама XII века, ЗРВИ 27–28 (1989) 96.

⁴¹ *Радић*, Манојло Стравороман, 97–100.

⁴² ВИНЈ III, 376–379, 383–390, 393–394.

Треба, можда, скренути пажњу и на текст Скиличиног Настављача, који такође, када говори о делима Војислављевих потомака у периоду после 1071. г., користи два различита термина, али овај пут поред *Срба* ту су — *Хрвајџи*, Ioannes Scylitzes Continuatus, ed. *Eu. Tsolakēs, Thessalonikē 1968, 162.18–19; 163.5–6; 164.23.* Није сасвим јасно шта се овде крије иза назива *Хрвајџи* и зашто се тај назив користи, па би се и о том питању могло још продискутовати. Такође, загонетно је помало и писање Нићифора Вријенија, у првој половини XII века, који као актере истих догађаја које описује Скиличин Настављач налази не *Србе* и *Хрвајџе*, него *Дукљане* и *Хрвајџе*, док *Србе* уопште не помиње, Nicephori Bryennii Historiarum libri quattuor, ed. *P. Gautier, Bruxelles 1975 (CFHB 9), 211.4–5 (...Χωροβάτοι καὶ Διοκλεῖς...); 213.18–19 (...Χωροβάτοι καὶ Διοκλεῖς...); 215.2 (...κατὰ Διοκλέων καὶ Χωροβάτων...).*

између ових појмова. Наиме, Скилица користи појам *Трибали* када говори о географским одредницама Михаиловог похода, док насупротив томе, појам *Срби* користи искључиво када говори о људима са којима је његова војска имала да се сукоби, а потом се и сукобила.⁴³ Из тога излази да Скилица јасно саопштава да су се у земљи *Трибала* царске војске бориле са *Србима*. *Срби* су овде поданици Стефана Војислава, чију војску он предводи, а који, у крајњој линији, и живе у земљи *Трибала* тј. *Дукљи*.

После свега изложеног, мислим да више не би требало сумњати да и Скилица под *Србијом* и *земљом Срба* подразумева управо Србију какву описује Константин Порфирогенит у X веку. То, међутим, намеће интересантне закључке. Ако је Скилица доследан у употреби тих термина, а показано је да јесте, онда би управо то била *Србија*, чијим је пределима до 1016. г., поред *Дукље*, управљао Јован Владимир.⁴⁴ Што је још интересантније, то би била и *Србија* која је 1036. г. поново потчињена Царству, након што се после смрти цара Романа Аргира (1034. г.) била од царске власти одметнула,⁴⁵ а најзад, и она *земља Срба* у коју се из Цариграда вратио Стефан Војислав, *архонѝ Срба*, и из ње истерао царског чиновника Теофила Еротика, пре него што је дошао у сукоб са Царством у приморју, 1040. г.⁴⁶ Дакле, из тога би произашао закључак да је Стефан Војислав свој устанак против царске власти започео не у *Дукљи* и приморју, већ у континенталној Србији, познијој Рашкој.

Какав је, међутим, био политички положај *Србије* о којој пише Скилица, и у којим околностима је Стефан Војислав преузео управу у њој и ступио у сукоб са царском влашћу 1040. г.?

Последњи пут податке о Србији као посебној политичкој целини даје цар Константин VII Порфирогенит, средином X века.⁴⁷ Тада у Србији влада *архонѝ* Часлав. После тога података о Србији у савременим изворима нема. Такво стање најбоље је исказао Константин Лиречек, речима да је историја Србије у другој половини X века обавијена тамом.⁴⁸ Ипак, у новије време из те таме као да су почели да се пробијају први зраци светлости, захваљујући, пре свега, подацима извесних извора документарног карактера. За један печат, који је припадао *Јовану, ѝроѝосѝаѝѝару и каѝѝѝану Раса*, утврђено је да потиче из кратког периода владавине цара Јована I Цимискија (969–976),⁴⁹

⁴³ Михаило, наиме, има да *оде у Трибале* и зарати са Стефаном Војиславом, Scyl., 424.68–71; он *улази у Трибале* путевима стрмим и неприступачним, *ibid.*, 424.75–77; међутим, *Срби* су ти који су му дозволили да уђе у земљу и намамили га у замку, *ibid.*, 424.77–79; *Срби* су ти који су заузели и чували теснаце и стрмине на путу, *ibid.*, 424.80–82.

⁴⁴ Scyl., 353.64–66.

⁴⁵ ...Τῶ δὲ ςφμδ' ἔτει, ἰδικτιῶνος τετάρτης... καὶ ἡ Σερβία Ῥωμαίων ἀφηνιάσασα μετὰ θάνατον Ῥωμανοῦ τοῦ βασιλέως αὐθις ἐσπεύσατο..., Scyl., 399.15–16.

⁴⁶ Scyl., 408.73–76.

⁴⁷ DAI I, 32.126–145; De cerim. I, 691.8.

⁴⁸ *Лиречек*, Историја I, 116.

⁴⁹ Натпис на печату гласи: Κύριε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ Ἰωάν(νῃ) [(πρωτο)]σπαθ(αρίῳ) (καὶ) κ[α]τεπά[ν]ω Ῥάσου, Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Muse-

који је 971. г. савладао Бугарско царство и вратио границу РOMEЈСКОГ царства на Дунав. Проналазак тог печата посведочио је присуство царске власти на подручју Раса, потоњег главног места у Србији, у време владавине цара Јована Цимискија, након покорвања Бугарске 971. г.⁵⁰ У вези са Србијом с краја Х века постоји још један, од раније познати податак, веома кратак и успутан, али сасвим савремен и зато врло значајан. У једној од повеља Лавре Св. Атанасија на Атону, издатој септембра 993. г., о купопродаји острва Гимнопелатисон (острвце Пелагиси покрај Лимна),⁵¹ налази се узгредан податак да су на том острвцу боравили, као сарацински заробљеници, и *српски посланици који су дошли цару*, (... ὄστε καὶ ἀλοκρισιαρίους πρὸς τὸν βασιλέα ἀνερχομένων σέρβους κρατηθήναι...).⁵² Како је утврдио Г. Острогорски, овај догађај, забележен у повељи из 993. г., збио се нешто раније, 990–991. г.⁵³ Г. Острогорски, међутим, сматра да су ови српски посланици дошли из Дукље, којом је, по његовом мишљењу, још и тада владао кнез Јован Владимир,⁵⁴ док је Ђ. Сп. Радојичић изнео гледиште да су они дошли из Србије, *Српског загорја*, како га он назива, јер се посланици изричито именују као *Срби*.⁵⁵ Док Острогорски своје гледиште заснива на схватању да византијски писци не праве разлику између становника приморских и загорских српских области, те да

um of Art I, edd. J. Nesbitt, N. Oikonomides, Washington 1991, no. 33, p. 100–101 (даље: Seals I); *Љ. Максимовић*, Организација византијске власти у новоосвојеним областима после 1018. г., ЗРВИ 36 (1997) 35 (даље: *Максимовић*, Организација); *С. Пиривајрић*, Византијска тема Морава и „Моравије“ Константина VII Порфирогенита, ЗРВИ 36 (1997) 175–176 (даље: *Пиривајрић*, Византијска тема Морава); *В. Крсмановић*, The Byzantine Province in Change (On the Threshold between the 10th and the 11th Century), Belgrade–Athens 2008, 135 (даље: *Крсмановић*, Province in Change). Власник овог печата, с обзиром на своју високу функцију *каџејана* могао је бити надређен власнику другог печата из истог времена, из свог суседства, *Адралестју*, царском *iproiosaiaruru* и *сипраицигу Мораве*, *Диогену*, (натпис гласи: Κ(ύρι)ε β(οή)θει τῷ σῶ [δ]ούλ(ῳ) Ἀδραλέ[σ]τ(ῳ) βασιλικῷ) (πρω)τοσπαθ[α]ρ(ῳ) (καὶ) στρατη[γ]ῶ Μοράβα [τ(ῶ)] Διογ[ε]ν[η]ν, Seals I, no. 36a, p. 195, како су претпоставили издавачи, *ibid.*, 196. Уп. и *Максимовић*, нав. место; *Пиривајрић*, нав. место; *Крсмановић*, *op. cit.*, 135–136. Ни једна ни друга функција није забележена у *Ескоријалском ѓактикону*, насталом у време цара Јована I Цимискија (971–976), али је разлог тог изостанка објаснио *Максимовић*, нав. дело, 35–36.

⁵⁰ Проналазак овог печата који сведочи о присуству царске власти на подручју Раса у време византијског освајања Бугарске, довео је до преиспитивања односа истраживача према једном податку Попа Дукљанина, који наводи како су после смрти бугарског цара Петра (969. г.), након што је *грчки цар* заузео и потчинио целу Бугарску и вратио се потом у своју палату, његове војсковође дошле са војском и заузеле целу *ipровинцију Раику*, *Летопис*, 324. Овом податку се од тада поклањало више поверења, *Максимовић*, нав. дело, 35–36. Не улазећи у питање порекла наведене вести *Лейџојиса ipопа Дукљанина*, треба истаћи да су подаци које пружа печат сами по себи довољно речити и да им потврда у подацима *Лейџојиса ipопа Дукљанина* није неопходна.

⁵¹ *Г. Острогорски*, Српско посланство цару Василију II, Византија и Словени, Београд 1970, 147–158.

⁵² Actes de Lavra I, edd. P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos, Paris 1970, n. 10, p. 124; *Острогорски*, нав. дело, 148.

⁵³ *Острогорски*, нав. дело, 155.

⁵⁴ Исто, 153; *Истиш*, *Историја*, 292–293.

⁵⁵ *Dj. Sp. Radojčić*, Srpsko Zagorje, das spätere Raszien, Südost-Forschungen 16/2 (1957) 276–284.

стога и Дукља може бити Србија, дотле Радојичић своје гледиште заснива управо на тези о доследном разликовању и раздвајању *Србије* и српских приморских области у византијским изворима. Међутим, чињеница је да се посланици именују само као *Срби*, што оставља могућност да су потицали и из Србије и из Дукље, пошто и Скилица, када говори о Дукљи, коју назива *Трибалијом* и *земљом Трибала* и јасно је разликује од Србије, њене становнике ипак назива *Србима*. Следећи податак о Србији у изворима је већ поменути Скиличин податак да је Јован Владимир *начелстївовао Трибалијом и оближњим њределима Србије*.⁵⁶ Будући да Скилица пише како су за то време прилике у Драчу биле мирне,⁵⁷ тај податак се односи свакако на време од када је Драч, у жеку борби цара Василија II (976–1025) са Самуилом, поново дошао у византијске руке, 1005. г.,⁵⁸ па до смрти самог Владимира, 1016. г.

Јован Владимир, који је, према Скилици, *уїрављао Трибалијом и оближњим њределима Србије*, мученички је пострадао од руке бугарског цара Јована Владислава 22. маја 1016. г., у Преспи.⁵⁹ Две године касније, 1018. г., погинуо је и сам Јован Владислав, а цар Василије II окончао је четрдесетдвогодишње *одмѣйнишиїтво* (ἀποστασία) Бугара, завредио епитет *Бугароубице* и вратио Царству простране територије на Балканском полуострву, све до Саве, Дунава и Јадрана. Шта се збило са Србијом и Дукљом у тој новој политичкој ситуацији на Балкану не изгледа ништа много извесније него у оном *їтамном добу* друге половине X века, јер нису сасвим јасне представе о томе како је рестаурација царске власти утицала на прилике у њима.

Обично се узима да су српске земље задржале дотадашњи положај и облик управе, под својим домаћим, од цара зависним, династима.⁶⁰ Међутим, из сфрагистичког материјала извесно је постојање *їтѣме* (*сїпратїегиде*) *Србије*, јер су пронађени печати *сїпратїега Србије* — Константина Диогена и Нико-

⁵⁶ Scyl., 353.64–66. Наведени податак сведочи и о томе да је у то време дукљански кнез имао и власт над Србијом. Иако се занемари податак нејасног порекла у *Лейїойису їїїа Дукљанина*, да је после смрти *грчког цара* који је покорио Бугарску (Јована Цимискија 976. г.) у *Раишкој* избио устанак против Грка, подстакнут од стране дукљанског владара, након чега је цела *Раишка* дошла под његову врховну власт, Летопис, 325–326, делује сасвим разумно претпоставка да је услед устанка Комитопула у Бугарској 976. г. и њиме проузрокованог општег расула византијске власти у централним пределима Балкана, дукљански кнез могао искористити новонастале прилике и проширити своју власт над Србијом у свом залеђу.

⁵⁷ Scyl., 354.67.

⁵⁸ ВИИИЈ III, 94–95, нап. 64; *Осїрогорски*, Историја, 294; *Ј. Ферлуга*, Драч и Драчка област пред крај X и почетком XI века, ЗРВИ 8/2 (1964) 120, 122.

⁵⁹ Scyl., 359.25–26. 22. мај као датум Владимирове погибљи наводи се у његовом *Жиїиїу* сачуваном у тзв. *Лейїойису їїїа Дукљанина*, Летопис, 339. На планини Румији, у околини Пречисте Крајинске, где је према том спису Владимир био сахрањен, до данас се чува крст на коме се, опет према поменутом *Жиїиїу*, бугарски цар Јован Владислав у Преспи заклео Владимиру да му неће naudити. Очувана је и традиција да се тај крст износи на врх планине Румије сваке године о празнику Тројице, *Лиречек*, Историја I, 119, што је обично друга половина маја или почетак јуна.

⁶⁰ *Осїрогорски*, Историја, 297–298, нап. 1; ИСН I, 175 (*Љ. Максимовић*). То гледиште темељи се на подацима *Лейїойису їїїа Дукљанина* о постојању жупана Рашке, бана Босне и кнеза Захумља око 1040–42. г., Летопис, 346–347.

ле.⁶¹ Њено постојање се више не доводи у питање, али још увек није јасно где се она налазила.⁶² О томе ће бити више речи у даљем излагању.

С друге стране, из Скиличиног текста могуће је извести закључке о политичком положају Србије непосредно пре устанка Стефана Војислава. Према Скилици, Стефан Војислав је из *земље Срба* истерао Теофила Еротика,⁶³ који не може бити друго до царски званичник. Питање је да ли се може прецизније одредити природа његовог положаја и функције у Србији. Полазећи од горе аргументоване претпоставке да код Скилице *Србија* из 1034–1036, и *земља Срба* из 1039/1040. г., као и *Србија* из времена Јована Владимира, представљају једно исто — континенталну, *загорску* Србију, какву познаје Порфирогенит, може се наслутити решење. Кључни догађај је одметништво Србије 1034–1036. г., које је окончано обнављањем царске власти. После тог обнављања царске власти, у Скиличиним тексту се наилази на Теофила Еротика као царског чиновника у Србији кога је збацио Стефан Војислав нешто пре 1040. г. Пошто између та два догађаја нема забележених других, може се претпоставити да је стање уведено 1036. остало непромењено до доласка Стефана Војислава. Шта, међутим, представља *одметање Србије од Ромеја* из 1034. г., и поновно потчињавање 1036. г? Скиличин текст гласи: *Λεϊτῆα 6544 (1035/36), ἰνδικτιῆα χεῖνερῆος... и Србија, која се од Ромеја беше одметнула ἵοσλε смρῆιιι цара Романа (1034), ἰζнова се умири.*⁶⁴ Сам текст не говори много. Употреба глагола ἀφηνιάζω, *збацијуи јарам, оӣказатӣи ἵοслушностӣ, одметнујуи се*, није од велике помоћи. Међутим, чињеница да се Србија *изно-*

⁶¹ Постоје два печата на којима стоји да су припадали *σῑρᾱӣε̄гу Србије*. Први је припадао *Константӣну, ἡ̄ῑᾱρῑкӣју и сӣра̄ӣε̄гу Србије, Диогену*: [Κύριε βοήθει τῷ [σ]ϖ̄ δούλω Κωνσταντίνῳ [π(α)τρι(κίῳ) (καὶ) στρατιγ(ῶ)] Σερβία[ς] τῷ Διογ[έ]νῃ. Seals I, 102, no. 34.1, чија је легенда, без илустрације, првобитно објављена у *V. Laurent, Le thème byzantine de Serbie au XIe siècle, REB 15 (1957) 190* (даље: *Laurent, Thème*), али са читањем: Κύριε βοήθει τῷ [σ]ϖ̄ δούλω Κωνσταντίνῳ [στ]ρατιγ[ῶ] Σερβία[ς] τῷ Διογ[έ]νῃ. Други је припадао *Николи, ἡ̄ρο̄σῑᾱῑᾱру и сӣρᾱӣε̄гу Србије*: Κύριε, βοήθει Νι(κο)λάῳ πρωτοπλαθαρίῳ καὶ στρατηγ(ῶ) Σερβίας, *G. Zacos, Byzantine Lead Seals II, Bern 1984, no. 628*. Постоји и трећи печат на коме се спомиње Србија. Он је припадао *Константӣну, ἀν̄ῑᾱῑᾱῑу, ἡ̄ῑᾱρῑкӣју и дуки Солуна, Бугарске и Србије*: Κ(ύρι)ε βο(ή)θ(ει) Κων(σταντίνῳ) ἀνθ(υ)π(άτῳ), π(α)τρι(κίῳ) (καὶ) δουκ(ί) Θεσ(σ)αλον(ίκης), Βουλγαρ(ίας) (καὶ) Σερβ(ί)ας, *I. Swiencickij, Byzantinische bleisiegel in den Sammlungen von Lwow, Сборник в̄ память на проф. Петъръ Никовъ, София 1940, 439–440, no. 11* (даље: *Swiencickij, Bleisiegel*); *Laurent, Thème, 189*. Иако на њему није забележено презиме његовог носиоца, комбиновањем података са печата и онога што пише Скилица о Константину Диогену, Scyl., 365.17–366.30, 373.94–95, 376.86–88, није спорна идентификација носиоца тог печата са Константином Диогеном, истим оним коме је, као стратегу Србије, припадао и први овде наведени печат, *Максимӣвӣћ*, Организација, 39–41; *J.-C. Cheynet, Grandeur et décadence des Diogénaï, ed. V. Vlysidou, Η Αυτοκρατορία σε κρίση (;) Το Βυζάντιο τον 11^ο αἰώνα (1025–1081), Athēna 2003, 124* (даље: *Cheynet, Diogénaï*).

⁶² Предлаже се простор Београда и Браничева, област Срема, или пак област Рашке, *Максимӣвӣћ*, Организација, 39–42; *Пирива̄ӣрӣвӣћ*, Византијска тема Морава, 177. Област Дукље је такође предлагана као могуће решење, *Laurent, Thème, 194–195*, али је ово одлучно одбацио *Максимӣвӣћ*, Организација, 39, нап. 41; ИСН I, 174 (*Ј. Максимӣвӣћ*).

⁶³ Scyl., 408.73–76.

⁶⁴ ...Τῷ δὲ .ςφμδ' ἔτει, ἰνδικτιῶνος τετάρτης..., καὶ ἡ Σερβία Ῥωμαίων ἀφηνιάσασα μετὰ θάνατον Ῥομаноῦ τοῦ βασιλέως αὐθις ἐσπείσατο..., Scyl., 299.7, 15–16.

ва (αὐθις) *умирила*, као да упућује на закључак да је 1036. г. само васпостављено, тј. обновљено стање које је постојало до 1034. г. То би значило да је и дотада на челу управе у Србији био царски званичник, попут Теофила Еротикика после 1036. г. Није ли такав царски званичник могао заузимати управо загонетну функцију *στρατήγα Србије*, познату са печата?

Као што је изложено, из досада објављеног сфрагистичког материјала позната су имена људи уз које се везује положај *στρατήγα Србије*. То су Константин Диоген и извесни Никола. Њима би се можда могао прибројати и извесни Љутовид.⁶⁵ У вези са личношћу и делатношћу Константина Диогена код Скилице се може пронаћи и први наговештај присуства царске управе у Србији у оквиру византијске реокупације Балкана услед слома *Самуилове државе*. На почетку повести о начину на који је поменути Диоген освојио Срем 1019. г., Скилица пише да је он пре свог напада на Срем био *архонτῆ ἡταμοσίων ἡπεδου*.⁶⁶ Љ. Максимовић је увидео могућност да се ту мисли управо на *Србију*.⁶⁷ У прилог том гледишту има више разлога. Најпре, ти *ἡπεδου* су свакако у суседству Срема.⁶⁸ Поред тога, алтернативна локација би могла да обухвата једино подручје Београда и Поморавља, које, међутим, према обавештењима самог Скилице, спада у *Бугарску*, а не у *Србију*.⁶⁹ Када се обрати пажња на начин на који је Диоген постао господар Срема, види се да је то био један углавном самосталан подухват освајања неког подручја. Након што је, поразивши локалног господара Сермона, освојио ту област, он је *ἡοστῆαβῆεν да начелσῆιβује новоосвојеном земљом (...ἄρχειν ἐτάχθη τῆς νεοκτῆτου χῶρας)*.⁷⁰ Диоген је могао загосподарити Србијом на сличан начин на који је нешто касније загосподарио Сремом, једном самосталном акцијом, у завр-

⁶⁵ Уп. нап. 95–97.

⁶⁶ ... Κωνσταντῖνος ὁ Διογένης, τῶν ἐκεῖσε μερῶν ἄρχων..., Scyl., 365.16–17.

⁶⁷ Максимовић, Организација, 39, 41. Међутим, *С. Пиривајџић*, Самуилова држава. Обим и карактер, Београд 1997, 132 (даље: *Пиривајџић*, Самуилова држава), сматра да се то место односи на градове Мораву и Београд, такође и *Т. Wasilewski*, Le thème byzantine de Sirmium–Serbie au XIe et XIIe siècle, ZRVI 8/2 (1964) 475 (даље: *Wasilewski*, Sirmium–Serbie).

⁶⁸ Чак и да северна граница Србије у то време није излазила на реку Саву, како се у науци сматра, уп. Максимовић, нав. дело, 40–41, н. 50; ВИНЈ III, 217, нап. 79 (*Ј. Ферлуга*), опет то не значи да се није граничила са облашћу Срема, за коју се зна да је у потоњим вековима обухватала и простор на десној обали Саве, данашњу Мачву, уп. *М. Динић*, Средњовековни Срем, Српске земље у средњем веку, 270–284; *Исџи*, Из прошлости Срема, Српске земље у средњем веку, 285–291.

⁶⁹ Наиме, Петар Дељан, пре него што ће 1040. г. подићи свој велики устанак против царске власти, *лушао је по Бугарској и дошао до Мораве и Београда, тврђава Паноније које леже са ове стране Дунава и суседне су краљу Турске, и прогласио се за сина Романа, сина Самуиловог*, Scyl., 409.90–94; *Пиривајџић*, Византијска тема Морава, 174; ВИНЈ III, 142–143, нап. 206 (*Ј. Ферлуга*). О значењу појма *Бугарска* у изворима XI и XII века, уп. *П. Комајшина*, Појам *Бугарска* у XI и XII веку и територија Охридске архиепископије, прир. *Б. Крсмановић*, *Љ. Максимовић*, *Р. Радић*, Византијски свет на Балкану I, Београд 2012, 41–56. О организацији византијске власти на Балкану непосредно након победе цара Василија II над Самуилом и његовим наследницима 1014–1018/19. г., cf. *Krsmanović*, Province in change, 191–194; *Исџи*, О односу управне и црквене организације на подручју Охридске архиепископије, Византијски свет на Балкану I, 20–23.

⁷⁰ Scyl., 365.17–366.30.

шној фази уклањања последњих остатака срушеног Бугарског царства, када је требало, након пада њеног центра, избрисати и последње остатке локалних упоришта отпора. То су имали да учине војсковође цара Василија II. Константин Диоген, који се пре подухвата у Срему последњи пут среће као заповедник велике војске која је однела одлучујућу победу над Јованом Владиславом крајем 1017. г.,⁷¹ могао је преузети на себе задатак заузимања северозападних предела и тамошњих утврђених градова, међу којима је истакнуто место свакако припадало и Расу, као епископском граду.⁷² На тај начин би била успостављена његова власт над Србијом.⁷³ Након тога је своју акцију наставио и окончао заузећем Срема и такође епископског Сирмија.⁷⁴

Након што је 1019. г. освојио Срем и био *йосѣављен да начелсѣвује новоосвојеном земљом*, на основу Скиличиних вести може се закључити да је Диогеново даље деловање током треће деценије XI века (између 1019. и 1029. г.) претежно везано за Срем. Када су 1026. г. Печенези учинили *најезду йроиив Бугарске и мношйво народа и сѣрайѣга и ѣагмайарха йобили*, цар Константин VIII (1025–1028) *учинио је Диогена, архонѣа Сирмија, и дуком Бугарске*.⁷⁵ Убрзо након ступања на престо новог цара Романа III Аргирија (1028–1034), негде почетком 1029. г. премештен је *из Сирмија у Солун да буде дука*, да би убрзо потом био оптужен за покушај узурпације власти и послат за стратега Тракисијаца у Малој Азији.⁷⁶ Међутим, Срем се не спомиње ни на једном од његових сачуваних печата. Насупрот томе, на једном печату Константин Диоген се назива *сѣрайѣгом Србије*, а на једном *дуком Солуна, Бугарске и Србије*.⁷⁷ Чињеница да се у Скиличином тексту делатност Константина Диогена након победе над Бугарима 1018/1019. везује углавном за Сирмијум, а на неким од печата за *Србију*, послужила је истраживачима као основа за схватање да је војни

⁷¹ Битка се одиграла непосредно пре него што се цар Василије 9. јануара 1018. г. привремено вратио у Цариград, Scyl., 356.38–53. О каријери Константина Диогена до 1018, уп. А. С. Мохов, *K Cursus honorum Константина Диогена, Античная древность и средние века 27* (1995) 32–33 (*Мохов, Cursus honorum*).

⁷² Епископија у Расу наводи се као суфраган Охридске архиепископије у другој хрисовуљи цара Василија из 1020. г., *H. Gelzer, Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche II, BZ 2* (1893) 45.12–13, као једна од епископија за које се каже да су и *у време цара Пейтра и Самуила* припадале Бугарској, исто, 44.13–19. О повезаности и међусобној условљености војноуправне и црквене организације у време ликвидације Самуилове државе од стране цара Василија II, уп. *Крسمановић*, О односу управне и црквене организације, 22–23.

⁷³ После смрти Јована Владимира, 1016. г., а свакако захваћене и последицама бугарских пораза, прилике у Србији тешко да су могле бити стабилне.

⁷⁴ Такав след догађаја је вероватан, премда га ништа не потврђује, осим чињенице да је током 1018. г. Диоген морао проћи са војском преко одређених предела како би дошао из Македоније у Срем. Успут се и *Србија* нашла под његовом *ујравом*. Чињеница је да Скилица у овој етапи борбе са остацима Самуиловог „режима“ прати искључиво итинерар и дела самог цара, док не разматра истовремено деловање његових војсковођа, Scyl., 357.54–365.11; *Пиривајѣрић*, Самуилова држава, 128–132.

⁷⁵ Scyl., 373.92–95.

⁷⁶ Scyl., 376.86–92. О Диогеновој каријери после 1018. г., уп. *Мохов, Cursus honorum*, 33–35; *Cheyne, Diogénai*, 123–124.

⁷⁷ Уп. горе, нап. 62.

округ са печата познатог *στῆραιῆγα Србије* заправо обухватао подручје Срема и имао центар у Сирмију.⁷⁸ Том схватању доприносило је и мишљење о непостојању непосредне византијске власти на подручју Србије након 1018. г.,⁷⁹ због чега је тај простор био искључен као могуће подручје надлежности *στῆραιῆγα Србије*. Највише у прилог тој тези сведочио би управо печат Константина Диогена на коме се он назива *ανθῆπιαιῶμ, ἡαιῆριкијем и дуком Солуна, Бугарске и Србије*,⁸⁰ и који се везује за време када је услед печенешке инвазије 1026. г. он, као *архонῆ Сирмија*, постављен и за *дуку Бугарске*.⁸¹ Сматра се да је тада Диоген могао да акумулира у својим рукама војну власт у највећем делу Балкана, укључујући и Солунски дукат.⁸² У том случају би могао да се назове *дуком Солуна, Бугарске и Србије*, уколико би се под *Србијом* подразумевала област којом је управљао као *архонῆ Сирмија*.

Међутим, треба се подсетити да Скилица наводи да је Константин Диоген, пре него што је освојио Срем 1019. г., био *архонῆ ἡαμοшних ἱредела*.⁸³ Уколико се под *ἡαμοшним ἱределима*, који су у суседству Срема и из којих је Диоген пошао у његово освајање, препозна Србија, онда би се иза Скиличине формулације *архонῆ ἡαμοшних ἱредела* могао препознати управо положај *στῆραιῆγα Србије*. У том случају би Константин Диоген заузимао положај *στῆραιῆγα Србије* 1018/1019. г., пре него што је освојио Срем.⁸⁴ У прилог таквој хронологији сведочио би и то што се на печату на коме се јавља са функцијом *στῆραιῆγα Србије*, Константин Диоген јавља са достојанством *ἡαιῆрикија*, што доста прецизно тај печат ставља ближе почетку његове каријере.⁸⁵

Постоји још један печат који би, по мом мишљењу, требало узети у разматрање када је реч о Константину Диогену и његовом службовању. То је печат *Константијина, анθῆπιαιῶα, ἡαιῆрикија и дуге Бугарске*, који је објавио још Г. Шламберже.⁸⁶ Без обзира на то што на печату није забележено презиме, Шламберже га је приписао управо Константину Диогену. Такво схватање није општеприхваћено у науци,⁸⁷ али је чињеница да је садржај натписа на ње-

⁷⁸ Wasilewski, Sirmium–Serbie, 472–482; V. v. Falkenhausen, Eine byzantinische Beamtenurkunde aus Dubrovnik, BZ 63 (1970) 16–18 (даље: *Falkenhausen*, Beamtenurkunde). За осврт на ранија мишљења уп. *Krsmanović*, Province in change, 198–199, n. 110.

⁷⁹ Уп. нап. 61.

⁸⁰ *Swiencickij*, Bleisiegel, 439–440, no. 11; *Laurent*, Thème, 189.

⁸¹ *Scyl.*, 373.92–95.

⁸² *Cheyne*, Diogénai, 124; *Krsmanović*, Province in Change, 199, n. 116.

⁸³ *Scyl.*, 365.16–17.

⁸⁴ *Мохов*, Cursus honorum, 33, 35; *Максимовић*, Организација, 41.

⁸⁵ *Laurent*, Thème, 190; Seals I, 102, no. 34.1. У току рата са Самуиловим наследницима 1016/1017. г. Константин Диоген био је *дука/каџеџан Солуна*, али је тада имао достојанство *ἱροῖοςῆαπαρα*, које је ниже од достојанства *ἡαιῆрикија*, *N. Oikonomidès*, Listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles, Paris 1972, 292–299 (даље: *Oikonomidès*, Listes); *Мохов*, Cursus honorum, 32–33, 35; *Cheyne*, Diogénai, 123, 125; *Krsmanović*, Province in Change, 199, n. 115.

⁸⁶ *G. Schlumberger*, Sigillographie de l'Empire Byzantine, Paris 1884, 240 (даље: *Schlumberger*, Sigillographie).

⁸⁷ *Мохов*, Cursus honorum, 34.

му врло близак натпису на печату *Конσταντίνου, αντίνιαττα, ιαϊρικιја и дуке Солуна, Бугарске и Србије*, који се приписује Константину Диогену, иако ни на њему није забележено то презиме. Такође, чињеница је и да се на аверсу печата налази представа Св. Великомученика Димитрија, толико честа на печатима припадника породице Диоген.⁸⁸ Печат је могао настати само у време када је Константин Диоген заузимао положај *дуке Бугарске*. Према Скиличиним вестима које су горе изнете, Диоген је, као *архонѝ Сирмија*, постављен за *дуку Бугарске* 1026. г., у жеку најезде Печенегу у подунавским деловима Царства.⁸⁹ Поставља се питање зашто се на том печату помиње само Диогенова власт над Бугарском, када је јасно да је он и даље остао управитељ Сирмија, одакле је 1029. г. премештен на положај *дуке Солуна*? Зашто на том печату нема помена Сирмија, односно *Србије*, уколико је Диогенова управа у Сирмију била у ствари власт *στρατѝега Србије*? Једно објашњење би могло да буде то да је војни заповедник Сирмија у систему византијске власти на Балкану успостављеном после 1018. г. био потчињен *дуки Бугарске*, па Диоген, поставши *дука Бугарске*, заправо није прешао на друго командно место, већ се само успео један степен више у хијерархији којој је и до тада, као војни заповедник Сирмија, припадао.⁹⁰ У сваком случају, натпис на наведеном печату сведочи да као *дука Бугарске и архонѝ Сирмија* 1026. г. Константин Диоген није имао и управу над *Србијом*. Такође, нема непосредних, али ни посредних, података да је тада могао имати и власт над војном облашћу Солуна. Тиме се доводи у питање било датирање, било тумачење другог његовог печата, оног на коме се назива *αντίνιατтом, ιαϊρικιјем и дуком Солуна, Бугарске и Србије*. Када је 1029. г. из Сирмија премештен у Солун *да буде дука*, Константин Диоген је заувек напустио Сирмијум. На једном печату из тог времена он се назива *iproioipoeδpa, αντίνιατтом, ιαϊρικιјем и кайѝејаном Солуна*,⁹¹ што сведочи да тада, као *кайѝејан Солуна*, није имао власт ни над Бугарском ни над *Србијом*. Ако је судити по забележеним достојанствима, печат на коме се назива *αντίνιατтом, ιαϊρικιјем и дуком Солуна, Бугарске и Србије* хронолошки је ближи оном на коме се назива *αντίνιατтом, ιαϊρικιјем и дуком Бугарске*, тј. стању из 1026. г. Уобичајено датирање тог печата, дакле, биће да је исправно. То би онда значило да је уобичајено тумачење његовог натписа погрешно. Друга могућност за тумачење натписа на поменутом печату јесте та да он представља једноставно набрајање најзначајнијих функција које је Константин Диоген у својој дотадашњој каријери заузимао, хро-

⁸⁸ *Cheyne*, *Diogénai*, 123–125, 130–132, 136–137; *Krsmanović*, *Province in Change*, 199, n. 116.

⁸⁹ *Scyl.*, 373.92–95.

⁹⁰ О питању византијске управе у Срему и ранга тамошњег заповедника, cf. *Krsmanović*, *Province in change*, 198–200.

⁹¹ Κ(ύρι)ε β(οή)[θ(ε)] τῷ σῷ δοῦλ(ω) (πρωτῶ)(προ)έδρ(ω) ἀνθ(υ)π(άτ)ω Κων(σταντίν)ω π(α)τρ(ικί)ω[(καὶ) κ]ατεπά[νω Θ]εσσα[λο]ν(ικης) ὁ Διογέν(ης), *Schlumberger*, *Sigillographie*, 104; *Cheyne*, *Diogénai*, 125. Без обзира на то што је на том печату поремећен редослед титула и имена, и што се достојанство *iproioipoeδpa* чешће јавља тек од средине XI века, приписивање печата Константину Диогену није спорно, јер је на њему јасно забележено и његово презиме.

У сваком случају, из изнетог се може закључити да је између Диогеновог освајања 1018. и српске побуне 1034. г. постојао континуитет византијске власти у Србији. О самој српској побуни из 1034, осим Скилице, нема других вести. Из његове кратке забелешке не сазнаје се ни ко је ову побуну предводио. Обично се узима да је и њен вођа био Стефан Војислав, па се зато и назива *првим Војислављевим усџанком*,⁹⁸ мада Скиличин текст на то нигде изричито не упућује. Ипак, остаје питање када, на који начин, и због чега је Стефан Војислав доспео у Цариград, јер Скилица пише да је он *заузео земљу Срба* 1039/1040. г., *пошто је побегло из Цариграда*.⁹⁹ Једино решење које се назире јесте то да је ипак он био умешан у побуну из 1034–36. г., па да је по њеној пропасти заробљен и послат у престоницу. У том би случају и његова почетна делатност била везана за Србију, а не за Дукљу, јер је и побуна из 1034–36. била у Србији.

Тек што је преузео власт у Србији, истеравши из ње Теофила Еротика 1039/1040. г., и *илирским горама*, Војислав је већ потчинио *Трибале*, тј. Дукљу и заузео јужни део јадранског приобаља (*илирске обале*), где је запленио царско злато.¹⁰⁰ Свакако да у то време, пре другог казненог похода, оног под Михаилом Драчким из јесени 1042. г., долази до његове експанзије и у осталим правцима, према Травунији и Захумљу.¹⁰¹ У време на које се односи дру-

слим да је вероватније да Љутовидова даровница потиче из 1039. г., јер би у том случају његово успињање на положај *сџрашега Србије* могло да се објасни тиме да је услед устанка Стефана Војислава и протеривања Теофила Еротика из Србије царска власт покушала да очува своје позиције у њој повезивањем са оданим домаћим господарима, при чему би Љутовид, као господар Захумља, био најкориснији. Љутовид се, иначе, спомиње и у *Летопису њоја Дукљанина*, као кнез Захумља и противник *Доброслава*, тј. Стефана Војислава у његовој борби против византијске власти, Летопис, 347–348, 352–353. Та чињеница, међутим, не говори у прилог аутентичности и изворној вредности поменутог списка, већ сведочи о томе да у тзв. „Локрумски фалсификати“, међу којима је и Љутовидова даровница, послужили састављачу *Летописа њоја Дукљанина*, био то Мавро Орбини или не, као један од извора за састављање тог списка, а не обрнуто, да је *Летопис* коришћен као извор информација приликом састављања „Локрумских фалсификата“, као што је сматрао Ф. Шишић, Летопис, 241.

⁹⁸ ИСН I, 182 (С. Тирковић); *Осџрогорски*, Историја, 309.

⁹⁹ ...τῆς πόλεως ἀποδρῶς καὶ τὸν τόπον τῶν Σέρβων κατεσχικός..., Scyl., 408.74–75.

¹⁰⁰ Положај Дукље после 1018. г. остаје, ипак, нејасан ако се прихвати да ју је Стефан Војислав заузео тек 1040. г. Има индикација да су у црквеном погледу тада епископије града Дукље и осталих приморских градова припадале Драчкој митрополији, уп. *Ј. Калић*, Црквене прилике у српским земљама до стварања архиепископије 1219. г., Сава Немањић — Свети Сава. Историја и предање, прир. *В. Ђурић*, Београд 1979, 30–31, што би допуштало претпоставку да је и у политичком смислу територија Дукље могла бити потчињена византијском заповеднику Драча, с којим уосталом Стефан Војислав и води борбе у Дукљи. *Wasilewski*, Sirmium–Serbie, 467–472, сматра да је у то време у Дукљи постојала *двојна ујрава*, византијска и домаћа, попут царских песеда у Италији.

¹⁰¹ Кекавмен на једном месту назива Војислава и *Травуњанином Србином* (...ὁ Τριβούνοσ ὁ Σέρβος..., Кекавмен, 184.10–11), али није јасно да ли то указује на то да је Војислављево порекло имало везе са Травунијом или на његову акцију и ширење власти над Травунијом. Исто тако није јасно ни зашто га на једном другом месту назива *Војиславом Дукљанином*, исто., 186.29–30 sq — да ли због тога што је пореклом био везан за Дукљу или због тога што је у њој развио политичку и војну делатност. Што се Војислављевог порекла тиче, из Кекавменових навода је сигурно само једно — да је био Србин.

ги Кекавменов податак о Војиславу, где га назива *Војислав Дукљанин*, он је већ не само *ἰσθάρχ* у *градовима Далмације, Зеџи и Сџону* него и сусед, и то нимало наиван, дубровачком стратегу.¹⁰² Али, то припада времену после његове победе из 1042. г.,¹⁰³ када је он неоспорни господар Дукље, која тада већ чини и најважнији део његове нове државе, као што ће то бити и у време његовог сина и унука, Михаила и Константина Бодина. Ако је то нека индиција, вреди напоменути да се касније увек Дукља, одн. *Трибалија*, јавља *ἴρва* у владарској титули, испред Србије.¹⁰⁴ Стога то што Кекавмен, који је нешто млађи савременик догађаја, назива на овом месту Војислава *Дукљанином* више је, по мом мишљењу, још једна потврда доследног разликовања територијалних целина у његовој држави (пример је и назив *Травуњанин Србин*), него што је сведочанство у корист тврдње о томе да је Војислав био из Дукље и да је у њој подигао свој устанак. Уосталом, тамо где пише о самим борбама у *Дукљи* током устанка, Кекавмен Војислава не назива *Дукљанином*, него *Травуњанином Србином*, који се бори у *Дукљи*. Коначно, ваља истаћи и то да све до сада изложено говори у прилог томе да су Дукља и Србија већ од устанка Стефана Војислава 1039/1040–1042. г. представљале јединствену државну целину.¹⁰⁵

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ — LIST OF REFERENCES

Извори — Primary Sources

- Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia I, edd. *L. Thalloczy, C. Jireček, Em. Sufflay*, Vindobonae 1913.
- Actes de Lavra I, edd. *P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos*, Paris 1970.
- Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art I, edd. *J. Nesbitt, N. Oikonomidès*, Washington 1991.
- Chronographiae quae Theophanis Continuati nomine fertur Liber quo Vita Basilii imperatoris amplectitur, ed. *I. Ševčenko*, Berolini 2011 (Corpus Fontium Historiae Byzantinae 42).
- Constantine Porphyrogenitus De administrando Imperio I, edd. *Gy. Moravcsik, R. J. H. Jenkins*, Washington 1967² (Corpus Fontium Historiae Byzantinae 1).
- Costantino Porfirogenito De thematibus, ed. *A. Pertusi*, Roma 1952.

¹⁰² ... Ἴν δὲ εἰς τὰ κάστρα Δαλματίας εἰς τὴν Ζένταν καὶ εἰς τὴν Στάμνον τοπάρχης Βοῖσθάρχος ὁ Διοκλετιανός..., Кекавмен, 186.29–30 sq.

¹⁰³ ВИИНЈ III, 211–213, нап. 55 (*J. Ферлуга*).

¹⁰⁴ Тако је код Скилице када говори о томе да је Михаило наследио оца, и постао Трибаллон καὶ Σέρβων... ἀρχηγός, Scyl., 475.13–14. Исто је и на Бодиновом печату, према којем је он ἐξουσιαστής Διοκλείας καὶ Σερβίας, *Cheyvet*, Place de la Serbie, 90.

¹⁰⁵ Према преовлађујућем мишљењу у историографији, које почива на подацима спорног *Λεϊψοῦσα ἰοῦα Дукљанина*, Србија, тј. „Рашка“ остала је под византијском влашћу све до осамдесетих година XI века. Тада ју је, користећи се слабшћу Византије услед норманских инвазија које су започеле 1081. г., освојио краљ Бодин и на власт у њој поставио *два жујана са свог двора, Вукана и Марка*, као своје вазале. То би се догодило пре смрти норманског вође Роберта Гвискарда 1085. г., Летопис, 360–361; ИСН I, 194 (*С. Ђурковић*). Међутим, новооткривени печат Константина Бодина, који потиче са самог почетка његове владавине (1081. г.), јасно сведочи да Бодин већ тада има власт и над Србијом.

- De cerimoniis aulae byzantinae I, ed. *J. J. Reiske*, Bonnae 1829 (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae).
- Demetrii Chomateni Ponemata Diaphora, ed. *G. Prinzing*, Berlin — New York 2002 (Corpus Fontium Historiae Byzantinae 38).
- Gautier P.*, Le dossier d'un haut fonctionnaire d'Alexis Ier Comnène, Manuel Straboromanos, *Revue des études byzantines* 23 (1965) 168–204.
- Gelzer H.*, Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverszeichnisse der orientalischen Kirche II, *Byzantinische Zeitschrift* 2 (1893) 22–72.
- Georgii Cedreni Historiarum Compendium I–II, ed. *I. Bekker*, Bonnae 1839 (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae).
- Gesta regum Sclavorum I–II, прир. *Д. Кунчер, Т. Живковић*, Београд 2009. [Gesta regum Sclavorum I–II, прир. *D. Kunčer, T. Živković*, Beograd 2009].
- Hierocles Synecdemus et notitiae graecae episcopatum, ed. *A. Burkhardt*, Lipsiae 1893.
- Ioannes Scylitzes Continuatus, ed. *Eu. Tsolakēs*, Thessalonikē 1968.
- Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum, ed. *I. Thurn*, Berlin — New York 1973 (Corpus Fontium Historiae Byzantinae 5).
- Les plus anciens recueils des Miracles de Saint Démétrius, éd. *P. Lemerle*, I — Le texte, Paris 1979.
- Michele Psello, Imperatori di Bisanzio (Cronografia) I–II, edd. *S. Impellizzeri, U. Criscuolo, S. Ronchey*, Vicenza 1984.
- Miracula S. Demetrii Martyris, ed. *C. Byeus*, Acta Sanctorum Octobris IV, Bruxellis 1780, 104–197 = Miracula Sancti Demetrii, *Patrologia Graeca* 116, 1203–1398.
- Nicephori Bryennii Historiarum libri quattuor, ed. *P. Gautier*, Bruxelles 1975 (Corpus Fontium Historiae Byzantinae 9).
- Oikonomidēs N.*, Listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles, Paris 1972.
- Procopii Caesariensis opera omnia II. De Bellis libri V–VIII, ed. *J. Haury*, Lipsiae 1963.
- Schlumberger G.*, Sigillographie de l'Empire Byzantin, Paris 1884.
- Theophylacti Bulgariae archiepiscopi Historia martyrii XV martyrum, *Patrologia Graeca* 126, 151–222.
- Vita S. Germani hegumeni, edd. *G. Henschenius, D. Papebroch*, Acta Sanctorum Mai III, Antwerpiae 1680, 7*–12*.
- Zacos G.*, Byzantine Lead Seals II, Bern 1984.
- Баришић Ф.*, Чуда Димитрија Солунског као историски извори, Београд 1953. [*Barišić F.*, Čuda Dimitrija Solunskog kao istoriski izvori, Beograd 1953].
- Борилев синодик. Издание и превод, прир. *И. Божилов, А. Тоћманова, И. Биљарски*, Софија 2010. [Borilov sinodik. Izdanie i prevod, прир. *I. Božilov, A. Totomanova, I. Biljarski*, Sofija 2010].
- Византијски извори за историју народа Југославије I, прир. *Ф. Баришић, М. Рајковић, Б. Крекић, Ј. Томић*, Београд 1955. [Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije I, прир. *F. Barišić, M. Rajković, B. Krekić, L. Tomić*, Beograd 1955].
- Византијски извори за историју народа Југославије III, прир. *Г. Острогорски, Ф. Баришић*, Београд 1966. [Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije III, прир. *G. Ostrogorski, F. Barišić*, Beograd 1966].
- Кекавмен, Совети и раскази. Поучение византијског полководца XI века, изд. *Г. Г. Литаврин*, Санкт-Петербург 2003. [Kekavmen, Sovety i rasskazy. Poučenie vizantijskogo polkovodca XI veka, izd. *G. G. Litavrin*, Sankt-Peterburg 2003].
- Летопис попа Дукљанина, изд. *Ф. Шушић*, Београд 1928. [Letopis popa Dukljanina, izd. *F. Šušić*, Beograd 1928].
- Стари српски записи и натписи I, изд. *Љ. Стојановић*, Београд 1902. [Stari srpski zapisi i natpisi I, izd. *Lj. Stojanović*, Beograd 1902].

Стефан Првовенчани, Сабрана дела, прир. Љ. Јухас-Георгиевска, Т. Јовановић, Београд 1999. [Stefan Prvovenčani, Sabrana dela, prir. Lj. Juhas-Georgievaska, T. Jovanović, Beograd 1999].

Литература — Secondary Works

- Bujan S.*, La Chronique du prêtre de Dioclée, Paris 2000 (докторска дисертација у рукопису).
- Bujan S.*, La Chronique du prêtre de Dioclée. Un faux document historique, *Revue des études byzantines* 66 (2008) 5–38.
- Bujan S.*, Orbinijevo izdanje „Ljetopisa popa Dukljanina“: povijesni falsifikat, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 43 (2011) 65–80.
- Cheyne J.-C.*, Grandeur et décadence des Diogénai, ed. *V. Vlysidou*, Η Αυτοκρατορία σε κρίση (;) Το Βυζάντιο τον 11^ο αιώνα (1025–1081), Athēna 2003, 119–137. [*Cheyne J.-C.*, Grandeur et décadence des Diogénai, ed. *V. Vlysidou*, ΗἘ Αυτοκρατορία σε κρίση (;) Το Byzantio ton 11^ο aiōna (1025–1081), Athēna 2003, 119–137].
- Cheyne J. C.*, La place de la Serbie dans la diplomatie byzantine à la fin du XIe siècle, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 45 (2008) 89–97.
- Dujčev I.*, Une ambassade byzantine auprès les Serbes au IXe siècle, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 7 (1961) 53–60.
- Falkenhausen V. v.*, Eine byzantinische Beamtenurkunde aus Dubrovnik, *Byzantinische Zeitschrift* 63 (1970) 10–23.
- Grégoire H.*, L’origine et le nom des Croates et des Serbes, *Byzantion* 17 (1944–1945) 88–118.
- Komatina P.*, Traduction des titres de souverains et de chefs étrangers dans le monde byzantin au Xe siècle — la forme et l’essence, édd. *S. Marjanović-Dušanić, B. Flusin*, Remanier, métaphraser: fonctions et techniques de la réécriture dans le monde byzantin, Belgrade 2011, 131–148.
- Krsmanović B.*, The Byzantine Province in Change (On the Threshold between the 10th and the 11th Century), Belgrade — Athens 2008.
- Kühn H.-J.*, Die byzantinische Armee im 10. und 11. Jahrhundert. Studien zur Organisation der Tagmata, Wien 1991.
- Laurent V.*, Le thème byzantine de Serbie au XIe siècle, *Revue des études byzantines* 15 (1957) 185–195.
- Lemerle P.*, La composition et la chronologie des deux premiers livres des *Miracula S. Demetrii*, *Byzantinische Zeitschrift* 46 (1953) 347–361.
- Malamut E.*, Concepts et réalités: recherches sur les termes désignant les Serbes et les pays serbes dans les sources byzantines X^e–XIIe siècles, *Ευψυχία*, Mélanges offerts à Hélène Ahrweiler II, *Byzantina Sorbonensia* 16, Paris 1998, 439–457.
- Marjanović-Dušanić S., Flusin B.* (édd.), Remanier, métaphraser: fonctions et techniques de la réécriture dans le monde byzantin, Belgrade 2011.
- Marjanović-Dušanić S.*, Patterns of Martyrial Sanctity in the Royal Ideology of Medieval Serbia. Continuity nad Change, *Balkanica* 37 (2006) 69–79.
- Radojičić Dj. Sp.*, Srpsko Zagorje, das spätere Raszien, *Südost-Forschungen* 16/2 (1957) 259–284.
- Swiencickij I.*, Byzantinische bleisiegel in den Sammlungen von Lwow, *Сборник въ память на проф. Петъръ Никовъ*, София 1940, 434–441.
- Tafel Th.*, De Thessalonica eiusque agro dissertatio geographica, Berolini 1839.
- Tougaard A.*, De l’histoire profane dans les Actes grecs des bollandistes, Paris 1874.
- Wasilewski T.*, Le thème byzantine de Sirmium–Serbie au XIe et XIIe siècle, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 8/2 (1964) 465–482.
- Динић М.*, Из прошлости Срема, Српске земље у средњем веку, Београд 1978, 285–291. [*Dinić M.*, Iz prošlosti Srema, Srpske zemlje u srednjem veku, Beograd 1978, 285–291].

- Динић М.*, О називима средњовековне српске државе, Српске земље у средњем веку, Београд 1978, 33–43. [*Dinić M.*, О nazivima srednjovekovne srpske države, Srpske zemlje u srednjem веку, Београд 1978, 33–43].
- Динић М.*, Средњовековни Срем, Српске земље у средњем веку, Београд 1978, 270–284. [*Dinić M.*, Srednjovekovni Srem, Srpske zemlje u srednjem веку, Београд 1978, 270–284].
- Ђурић В.* (прир.), Сава Немањић — Свети Сава. Историја и предање, Београд 1979. [*Ђурић В.* (прир.), Sava Nemanjić — Sveti Sava. Istorija i predanje, Београд 1979].
- Ингам Н.*, Мучеништво Св. Јована Владимира Дукљанина, Летопис Матике српске 4446/6 (1990) 876–896. [*Ingam N.*, Mučeništvo Sv. Jovana Vladimira Dukljanina, Letopis Matice srpske 4446/6 (1990) 876–896].
- Јиречек К.*, Историја Срба I–II, Београд 1952. [*Jireček K.*, Istorija Srba I–II, Београд 1952.]
- Калић Ј.*, Назив *Рашка* у старијој српској историји (IX–XII век), Зборник Филозофског факултета у Београду 14/1 (1979) 79–91 (= *J. Kalić*, Европа и Срби. Средњи век, Београд 2006, 95–110). [*Kalić J.*, Naziv Raška u starijoj srpskoj istoriji (IX–XII век), Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu 14/1 (1979) 79–91 (= *J. Kalić*, Evropa i Srbi. Srednji век, Београд 2006, 95–110)].
- Калић Ј.*, Црквене прилике у српским земљама до стварања архиепископије 1219. г., Сава Немањић — Свети Сава. Историја и предање, прир. *В. Ђурић*, Београд 1979, 27–52 (= *J. Kalić*, Европа и Срби. Средњи век, Београд 2006, 113–152). [*Kalić J.*, Crkvene prilike u srpskim zemljama do stvaranja arhiepiskopije 1219. g., Sava Nemanjić — Sveti Sava. Istorija i predanje, прир. *V. Ђурић*, Београд 1979, 27–52 (= *J. Kalić*, Evropa i Srbi. Srednji век, Београд 2006, 113–152)].
- Коматићина П.*, Византијска титула Константина Бодина, Зборник радова Византолошког института 48 (2011) 61–76. [*Komatina P.*, Vizantijska titula Konstantina Bodina, Zbornik radova Vizantološkog instituta 48 (2011) 61–76].
- Коматићина П.*, Појам *Бугарске* у XI и XII веку и територија Охридске архиепископије, прир. *Б. Крсмановић, Љ. Максимовић, Р. Радић*, Византијски свет на Балкану I, Београд 2012, 41–56. [*Komatina P.*, Pojam Bugarske u XI i XII веку i teritorija Ohridske arhiepiskopije, прир. *В. Крсмановић, Љ. Максимовић, Р. Радић*, Vizantijski svet na Balkanu I, Београд 2012, 41–56].
- Крсмановић Б.*, О односу управне и црквене организације на подручју Охридске архиепископије, прир. *Б. Крсмановић, Љ. Максимовић, Р. Радић*, Византијски свет на Балкану I, Београд 2012, 17–39. [*Krsmanović B.*, О односу управне i crkvene organizacije na području Ohridske arhiepiskopije, прир. *В. Крсмановић, Љ. Максимовић, Р. Радић*, Vizantijski svet na Balkanu I, Београд 2012, 17–39].
- Крсмановић Б., Максимовић Љ., Радић Р.* (прир.), Византијски свет на Балкану I–II, Београд 2012. [*Krsmanović B., Maksimović L.J., Radić R.* (прир.), Vizantijski svet na Balkanu I–II, Београд 2012].
- Максимовић Љ.*, Организација византијске власти у новоосвојеним областима после 1018. г., Зборник радова Византолошког института 36 (1997) 31–43. [*Maksimović L.J.*, Organizacija vizantijske vlasti u novoosvojenim oblastima после 1018. g., Zbornik radova Vizantološkog instituta 36 (1997) 31–43].
- Максимовић Љ.*, Тријумф Византије почетком XI века, Историја српског народа I, прир. *С. Турковић*, Београд 1981, 170–179. [*Maksimović L.J.*, Trijumf Vizantije početkom XI века, Istorija srpskog naroda I, прир. *С. Ћirković*, Београд 1981, 170–179].
- Марјановић-Ђушанић С.*, Свети краљ. Култ Стефана Дечанског, Београд 2007. [*Marjanović-Dušanić S.*, Sveti kralj. Kult Stefana Dečanskog, Београд 2007].
- Мохов А. С.*, К Cursus honorum Константина Диогена, Античная древность и средние века 27 (1995) 32–37. [*Mohov A. S.*, К Cursus honorum Konstantina Diogena, Antičnaja drevnost' i srednie века 27 (1995) 32–37].

- Новаковић С.*, Први основи словенске књижевности међу балканским Словенима. Легенда о Владимиру и Косари, Београд 1893. [*Novaković S.*, Prvi osnovi slovenske književnosti među balkanskim Slovenima. Legenda o Vladimiru i Kosari, Beograd 1893].
- Острогорски Г.*, Историја Византије, Београд 1959. [*Ostrogorski G.*, Istorija Vizantije, Beograd 1959].
- Острогорски Г.*, Српско посланство цару Василију II, Византија и Словени, Београд 1970, 147–158. [*Ostrogorski G.*, Srpsko poslanstvo caru Vasiliju II, Vizantija i Sloveni, Beograd 1970, 147–158].
- Пириватрић С.*, Византијска тема Морава и „Моравије“ Константина VII Порфирогенита, Зборник радова Византолошког института 36 (1997) 173–201. [*Pirivatrić S.*, Vizantijska tema Morava i „Moravije“ Konstantina VII Porfirogenita, Zbornik radova Vizantološkog instituta 36 (1997) 173–201].
- Пириватрић С.*, Самуилова држава. Обим и карактер, Београд 1997. [*Pirivatrić S.*, Samuilova država. Obim i karakter, Beograd 1997].
- Радић Р.*, Манојло Стравороман. Прилог историји византијско-јужнословенских односа крајем XI и у првим годинама XII века, Зборник радова Византолошког института 27–28 (1989) 93–101. [*Radić R.*, Manojlo Stravoroman. Prilog istoriji vizantijsko-južnoslovenskih odnosa krajem XI i u prvim godinama XII veka, Zbornik radova Vizantološkog instituta 27–28 (1989) 93–101].
- Соловјев А.*, Појам државе у средњовековној Србији, Годишњица Николе Чупића 42 (1933) 64–92. [*Solovjev A.*, Pojam države u srednjovekovnoj Srbiji, Godišnjica Nikole Čupića 42 (1933) 64–92].
- Станковић В.*, Манојло Комнин, византијски цар (1143–1180), Београд 2008. [*Stanković V.*, Manojlo Komnin, vizantijski car (1143–1180), Beograd 2008].
- Ђирковић С.* (прир.), Историја српског народа I, Београд 1981. [*Čirković S.* (prir.), Istorija srpskog naroda I, Beograd 1981].
- Ђирковић С.*, Осамостаљивање и успон Дукљанске државе, Историја српског народа I, прир. С. Ђирковић, Београд 1981, 180–196. [*Čirković S.*, Osamostaljivanje i uspon Dukljanske države, Istorija srpskog naroda I, prir. S. Čirković, Beograd 1981, 180–196].
- Ферлуга Ј.*, Драч и Драчка област пред крај X и почетком XI века, Зборник радова Византолошког института 8/2 (1964) 117–132. [*Ferluga J.*, Drač i Dračka oblast pred kraj X i početkom XI veka, Zbornik radova Vizantološkog instituta 8/2 (1964) 117–132].

Predrag Komatina

(Institute for Byzantine Studies of Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade)

SERBIA AND DIOCLEA IN THE WORK OF JOHN SCYLITZES

The uprising that Stephen Vojislav led against Byzantine authority in 1039/1040 was one of the most important events of early Serbian history. It was unanimously assumed that he started this uprising in the land of Dioclea and that the state that he established was usually called the *Dioclean state*. However, the main Byzantine sources on that event, namely John Scylitzes and Cecaumenus, do

not explicitly state that the very beginning of the uprising was in Dioclea. The fact is that John Scylitzes, when dealing with Serbian matters, makes clear distinctions between *Serbia* and the land he called *Tribalia*, and between *Serbs* and *Tribaloi*. Firstly, when speaking of John Vladimir, one of Vojislav's predecessors, Scylitzes writes that he ruled over *Tribalia and the nearby parts of Serbia*. Then, he speaks of Stephen Vojislav, saying that he was *archont of the Serbs*, that he had previously fled Constantinople, took the *land of the Serbs*, from which he banished Theophilus Eroticus, the imperial commander, and that then he *conquered the Illyrian mounts, the Tribaloi, the Serbs, and that he attacked and raided the nearby peoples that were subject to the Rhomaioi*. Finally, Scylitzes tells of Vojislav's son, Michael, as a ruler of the *Tribaloi and the Serbs*. When he describes the imperial expedition against Vojislav, led by Michel, the *archont* of Dyrrhachium, Scylitzes states clearly that the Byzantine army entered *the land of the Tribaloi*, and that there it faced battling with the Vojislav's *Serbs*. But another Byzantine writer of the epoch, Cecaumenus, describing the same events, writes that the battle occurred in Dioclea. Thus, it is quite clear that what is *the land of the Tribaloi* for Scylitzes, is *Dioclea* for Cecaumenus. Having this in mind, it also becomes clear that Scylitzes' statement that John Vladimir ruled over *Tribalia and the nearby parts of Serbia* actually means that he ruled over *Dioclea and Serbia*. So, *the land of the Tribaloi* and *Tribalia* in the work of John Scylitzes in fact mean *Dioclea*.

From this another question arises: Why Scylitzes uses this very term to designate Dioclea? It must be pointed out that in a 12th century manuscript of the *Miracles of St. Demetrius (Parisinus Graecus 1517)*, the term *Tribalis* is used for a late Roman province *Prevalis*, which was located primarily in the area of the then Dioclea. It is possible that the unknown scribe of the *Parisinus Graecus 1517* and his contemporary John Scylitzes used this term for the same reasons — sharing the same cultural values of their time, they mixed the unclear consciousness of an ancient province of *Prevalis* with the manner of archaizing the names of contemporary peoples and lands.

What is then *Serbia* for John Scylitzes? By distinguishing *Serbia* and *Tribalia*, that is, *Dioclea*, Scylitzes does nothing more than all the other sources between the 10th and 13th centuries, Greek, Latin and Slavonic alike, which all make a clear difference between the maritime Serbian lands, most prominent of them being Dioclea, and the continental part of the Serbian lands, called always just *Serbia*. This must also be the *Serbia* of John Scylitzes, the same land known by this same name to Constantine Porphyrogenitus in the 10th century and to Demetrius Chomatenus in the 13th century, to mention just some of the Byzantine authors who clearly distinguished this *Serbia* from Dioclea. There is also one new source, the newly discovered seal of Vojislav's grandson Constantine Bodin, on which he is titled as *exousiastēs of Dioclea and Serbia*. Another one of contemporaries of Scylitzes, Manuel Straboromanus, makes the same difference between *Serbia* and Dioclea, but using for the latter not the name of Dioclea, or *Tribalia* as Scylitzes does, but totally another formulation — *Dalmatia*.

Thus, for Scylitzes *Serbia* is — Serbia, the same land which, by this same name, was known to Porphyrogenitus in the 10th century. So, that was the land in which Stephen Vojislav came after he fled Constantinople and from which he expelled the imperial governor Theophilus Eroticus in 1039/1040. But, it also must be the land that, according to Scylitzes, rebelled against imperial rule at an earlier time — after the death of the emperor Romanus III Argyrus in 1034, but was again subdued in 1036. That means that even before 1034 there was a direct imperial administration in Serbia. Is it possible that this administration was led by the mysterious functionary called the *strategus of Serbia* on a number of discovered seals? There are two persons whose seals bear the title of *strategus of Serbia* — Constantine Diogenes and a certain Nicholas, and to their number could be added a certain Ljutovid, lord of Zahumlje, whose charter is preserved among the so-called *Locrum forgeries*. According to Scylitzes, Constantine Diogenes, a winner of a final victory over John Vladislav at the end of 1017, came into Syrmia in 1019, and conquered that land. But, before he conquered Syrmia, he already was *the lord of the nearby regions*. *The nearby regions*, which were in the vicinity of Syrmia, could most probably be identified with Serbia, which leads to the conclusion that Diogenes conquered Serbia before he proceeded to conquer Syrmia, and that after his conquest, imperial authority was established in Serbia and that the land was organized as the *theme of Serbia*, and he was appointed its first *strategus*. He was succeeded most probably already in 1019 by a certain Nicholas. What is certain is that between Diogenes' conquest in 1018 and the rebellion of 1034 there was an uninterrupted, direct imperial rule in Serbia. That system was challenged by the rebellion of 1034, which was most probably also led by Stehen Vojislav, and finally by his second and fully succesfull rebellion of 1039/1040. Having liberated Serbia, in a short time after that he proceeded to conquer also Dioclea, Travunia and Zahumlje and to establish a unified and strong Serbian state, the center of which will soon be moved from Serbia Proper to Dioclea.